

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΣΤΗΝ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΣΗ
ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΟΡΓΑΝΙΣΜΩΝ ΚΑΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕ ΘΕΜΑ:

«Τα διδάγματα από τις πτωχεύσεις του ελληνικού κράτους»

ΓΙΑΝΝΟΥΛΑ ΠΑΝΟΠΟΥΛΟΥ

A. M.:042201802031

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: κ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΔΙΑΡΓΚΟΒΑΣ

ΤΡΙΠΟΛΗ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2020

Την διπλωματική μου εργασία αφιερώνω στο σύζυγό μου,
που σε πείσμα των δυσκολιών και των υποχρεώσεων της ενήλικης ζωής
βρίσκει τον τρόπο να στηρίζει κάθε μου προσπάθεια να βάλω κάποια από τα όνειρά
μου σε πρώτο πλάνο...

Ευχαριστίες

Ευχαριστώ πολύ τον επιβλέποντα καθηγητή της διπλωματικής μου εργασίας κ. Παναγιώτη Λιαργκόβα για την κατανόηση, την υπομονή και την καθοδήγησή του. Ακόμη θα ήθελα να ευχαριστήσω και τους συμφοιτητές μου για το πνεύμα συνεργασίας και αλληλοβοήθειας που αναπτύχθηκε ανάμεσά μας. . . .

Πανοπούλου Γιαννούλα

Φεβρουάριος 2020

Πίνακας περιεχομένων

Πίνακας εικόνων	5
Πίνακας πινάκων	5
Περίληψη.....	6
Summary	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α: ΕΙΣΑΓΩΓΗ	8
1. Αντικείμενο της Διπλωματικής Εργασίας.....	8
2. Αναγκαιότητα της Διπλωματικής Εργασίας.....	8
3. Σκοπός και στόχοι της Διπλωματικής εργασίας.....	8
3.1. Σκοπός.....	8
3.2. Ερευνητικοί στόχοι.....	9
3.3. Ερευνητικά ερωτήματα	9
4. Πρωτοτυπία της Διπλωματικής Εργασίας.....	9
5. Διάρθρωση της Διπλωματικής εργασίας.....	9
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β: ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ.....	11
1. Οικονομική κρίση.....	11
1.1. Εννοιολογική προσέγγιση	11
1.2. Αίτια οικονομικής κρίσης	12
1.3. Αποτελέσματα οικονομικής κρίσης	13
2. Πτώχευση	14
2.1. Εννοιολογική προσέγγιση	14
2.2. Συνέπειες πτώχευσης.....	14
2.3. Χρέος και έλλειμμα	15
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ: ΚΡΙΣΕΙΣ ΧΡΕΟΥΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ	17
3. Ελληνικές πτωχεύσεις	17
3.1. Η πρώτη πτώχευση (1827)	20
3.2. Η δεύτερη πτώχευση (1843)	25
3.3. Η Τρίτη Πτώχευση (1893).....	30
3.4. Η τέταρτη πτώχευση (του 1932)	37
3.5. Η Κρίση χρέους (του 2007).....	41
4. Υπογραφή Μνημονίων Κατανόησης.....	44
4.1. 1 ^ο Μνημόνιο	44
4.2. 2ο Μνημόνιο	47
4.3. 3 ^ο Μνημόνιο	50
4.4. Σύγκριση των τριών μνημονίων	54
5. Δημόσιο Χρέος	56

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	59
Συγκριτική μελέτη των κρίσεων χρέους και των πτωχεύσεων στην Ελλάδα.....	59
Διδάγματα από τις πτωχεύσεις του Ελληνικού Κράτους.....	69
Προτάσεις για μελλοντική έρευνα.....	71
Βιβλιογραφία	72

Πίνακας εικόνων

Εικόνα 1 Τα κύματα του Κοντράτιεφ	16
---	----

Πίνακας πινάκων

Πίνακας 1 <i>Οι πτωχεύσεις της Ελλάδας.</i>	18
Πίνακας 2 <i>Πτωχεύσεις και στάσεις πληρωμών στην Ελλάδα</i>	19
Πίνακας 3 Πρώτο δάνειο ανεξαρτησίας.....	20
Πίνακας 4 Κρατήσεις δανειστών πρώτου δανείου	21
Πίνακας 5 Δεύτερο δάνειο ανεξαρτησίας.....	21
Πίνακας 6 Κρατήσεις δανειστών δευτέρου δανείου	22
Πίνακας 7 Δάνειο 60. Εκ. γαλλικών Φράγκων (1833).....	25
Πίνακας 8 Χρήση του Δανείου	25
Πίνακας 9 Έξοδα και καταβολές Δανείου	26
Πίνακας 10 Τα ελληνικά δάνεια 1871-1892.....	35
Πίνακας 11 Συνολική κατανομή κατά περίοδο των δημοσίων εξωτερικών δανείων.	39
Πίνακας 12 Χώρες από τις οποίες δανείστηκε η Ελλάδα	45
Πίνακας 13 σύνθεση της δημοσιονομικής προσαρμογής κατά τη διάρκεια του προγράμματος.....	52
Πίνακας 14 Στόχοι πρωτογενούς πλεονάσματος και πορεία αύξησης του ΑΕΠ	53
Πίνακας 15 Συγκριτικός πίνακας ρυθμού ανάπτυξης.....	64
Πίνακας 16 Ποσοστό ανεργίας εργατικού δυναμικού.....	64

Περίληψη

Η Ελλάδα βρέθηκε αρκετές φορές σε αδυναμία εξυπηρέτησης των χρεών της, μέσα στους δυο αιώνες της ανεξάρτητης πορείας της. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι η ίδρυσή της ως αυτόνομο κράτος σηματοδοτήθηκε από την πτώχευση του 1827. Η μελέτη αυτής της διαδρομής μπορεί να καταδείξει τον τρόπο που το φαινόμενο αναπαράχθηκε, ώστε τελικά να οδηγήσει στην τελευταία κρίση χρέους του 2008. Υπάρχουν ιστορικά μοτίβα, υπάρχουν επαναλαμβανόμενες τακτικές και πρακτικές που οδηγούν διαχρονικά και με ακρίβεια το ελληνικό κράτος σε υπερχρέωση και συνακόλουθες επώδυνες δανειακές συμβάσεις που υπονομεύουν την ανεξαρτησία του.

Η παρούσα εργασία στοχεύει αρχικά στην παρουσίαση μιας συγκριτικής μελέτης του οικονομικού περιβάλλοντος κάθε χρεοκοπίας, προκειμένου να εντοπιστούν οι ομοιότητες ανάμεσά τους, αλλά και η διαφορά τους από τη σημερινή κρίση. Σαφώς το ιστορικό πλαίσιο αλλάζει, αλλά δεν αλλάζει η νοοτροπία των Ελλήνων πολιτικών που θεώρησαν τα δάνεια απλή βοήθεια και φυσιολογική διαδικασία, αλλά και των πολιτών που με την επιπόλαια ψήφο τους επέτρεψαν να υποθηκευθεί το μέλλον της χώρας. Όμως και η διαφορά είναι έντονη: οι προηγούμενες χρεοκοπίες οφείλονταν σε μεγάλο βαθμό σε εθνικοαπελευθερωτικούς αγώνες και σε εθνικές συμφορές, ενώ η σημερινή οφείλεται κυρίως στην υιοθέτηση ενός μη παραγωγικού μοντέλου που ενίσχυσε την παράλληλη γιγάντωση του κράτους και των ελλειμμάτων.

Με γνώμονα τη ρήση του καθηγητή Νίκου Σβορώνου ότι η ιστορική γνώση επιτρέπει την κατανόηση της σημερινής πραγματικότητας, μπορούν να γίνουν αντιληπτά δυο πράγματα: και ότι τα ίδια λάθη οδήγησαν στην τελευταία μεγάλη κρίση, αλλά και ότι τα ιστορικά διδάγματα μπορούν να ανακόψουν την πορεία μιας επόμενης.

Summary

Greece has been unable to service its debts several times over the two centuries of its independent process. Indicative is that its establishment as an autonomous state was marked by the bankruptcy of 1827. A study of this route may show how the phenomenon was reproduced, eventually leading to the last debt crisis of 2008. There are historical patterns, there are recurring tactics and practices that lead the Greek state over time and precisely to over-indebtedness and consequently painful loan agreements that undermine the independence of the state

The present paper aims at presenting a comparative study of the financial environment of each bankruptcy in order to identify the similarities between them and their differences from the current crisis. Clearly, the historical context is changing, but the mentality of the Greek politicians who viewed the loans as a mere help and normal process and of the citizens who by their frivolous vote have allowed the future of the country to be wiped out does not change. But the difference is also striking: previous bankruptcies were largely due to national liberation struggles and national calamities, while the current one is largely due to the adoption of a non-productive model that reinforced the parallel growth of the state and deficits.

Professor Nikos Svoronos said that historical knowledge allows us to understand today's reality. So can be understood that not only the same mistakes led to the last great crisis, but also that historical lessons can halt the procedure of a future.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α: ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Αντικείμενο της Διπλωματικής Εργασίας

Κατά τη διάρκεια Οικονομικών Κρίσεων, όπως η σημερινή, παρατηρείται μεγάλο ενδιαφέρον για τη μελέτη των οικονομικών προβλημάτων στην ιστορική τους πορεία , προσδοκώντας να διδαχθούμε αλλά και να συνειδητοποιήσουμε τους μηχανισμούς και τις μακροχρόνιες τάσεις που χαρακτηρίζουν τη λειτουργία του Οικονομικού Συστήματος. Με την εργασία αυτή θα εξετάσουμε την συγκεκριμένη περίπτωση της Ελληνικής Οικονομίας, της οποίας σε κάθε περίοδο Διεθνούς Ύφεσης αναδύονταν τα τρωτά σημεία της και οι αδυναμίες της, με συνέπεια να υποστεί διαχρονικά πτωχεύσεις.

Μέσω της βιβλιογραφικής ανασκόπησης της περιόδου 1827-2010, της αξιοποίησης επιστημονικών άρθρων και επιστημονικών μελετών, θα επιχειρηθεί η παρουσίαση όλων των πτωχεύσεων της νεότερης ελληνικής ιστορίας και βέβαια της τελευταίας κρίσης χρέους , σε μια προσπάθεια να συγκριτικής μελέτης και εξαγωγής επωφελών συμπερασμάτων.

Η συγκεκριμένη διπλωματική εργασία η οποία εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Οργάνωση και Διοίκηση Δημοσίων Υπηρεσιών, Δημοσίων Οργανισμών και Επιχειρήσεων» του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, πραγματεύεται τη μελέτη των διδαγμάτων που προκύπτουν από τις πτωχεύσεις αλλά και την τελευταία κρίση χρέους στο Ελληνικό Κράτος.

2. Αναγκαιότητα της Διπλωματικής Εργασίας

Η απόκτηση ιστορικής γνώσης θα οδηγήσει στην εμπέδωση του αισθήματος ευθύνης για την κατάσταση που έχει διαμορφωθεί, άρα και στην ανάληψη πρωτοβουλιών για την αντιμετώπισή της και τη βελτίωση των πρακτικών, με απώτερο στόχο την πρόληψη των οικονομικών κρίσεων.

3. Σκοπός και στόχοι της Διπλωματικής εργασίας

3.1. Σκοπός

Σκοπός της συγκεκριμένης ερευνητικής προσπάθειας είναι να μελετήσει τις πτωχεύσεις διαχρονικά αλλά και την τελευταία κρίση χρέους. Να εντοπίσει το πολιτικό και οικονομικό περιβάλλον τους και να επισημάνει τις επαναλαμβανόμενες

τακτικές και πρακτικές που οδηγούν το κράτος συνεχώς σε υπερχρέωση με τρόπο οδυνηρό. Τέλος να παρουσιάσει τις κοινωνικές και οικονομικές συνέπειες που βιώνει κάθε φορά η χώρα, στη διάρκεια αυτών των οικονομικών περιπετειών.

3.2. Ερευνητικοί στόχοι

Οι επιμέρους ερευνητικοί στόχοι της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι οι εξής:

1. Η παρουσίαση της δύσκολης δημοσιονομικής πορείας του ελληνικού κράτους από τη δημιουργία του μέχρι σήμερα που βιώνει μια μεγάλη κρίση χρέους.
2. Η μελέτη των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών κάθε πτώχευσης αλλά και τα κοινά σημεία τους.
3. Η καταγραφή των κοινωνικών και οικονομικών συνεπειών από τις χρεοκοπίες της Ελλάδας
4. Η εξαγωγή συμπερασμάτων - διδαγμάτων για την αποφυγή παρόμοιων καταστάσεων στο μέλλον.

3.3. Ερευνητικά ερωτήματα

Για να αποσαφηνίσουμε τα ζητούμενα της ερευνητικής μας προσπάθειας θέσαμε στο επίκεντρό της τα ακόλουθα ερευνητικά ερωτήματα:

1. Ποιες οι κοινωνικές και οικονομικές συνέπειες από τις κρίσεις χρέους της Ελλάδας;
2. Παρά τις πτωχεύσεις της χώρας στο παρελθόν, θα μπορούσε να αποφευχθεί η οικονομική κρίση του 2008;

4. Πρωτοτυπία της Διπλωματικής Εργασίας

Αφού εντοπίζονται τα κοινά σημεία των πτωχεύσεων που τελικά αποτελούν και τα μείγματα πολιτικής που ενοχοποιούνται για την κακή πορεία της χώρας στον οικονομικό τομέα, η διπλωματική εργασία καταλήγει τεκμηριωμένα στην εξαγωγή διδαγμάτων για την αποφυγή παρόμοιων καταστάσεων αλλά για μια μελλοντική ανοδική πορεία της χώρας.

5. Διάρθρωση της Διπλωματικής εργασίας

Η παρούσα διπλωματική εργασία αποτελείται από 4κεφάλαια.

Στο **1^ο Κεφάλαιο με τίτλο Εισαγωγή**, καθορίζεται το πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται η έρευνα. Περιλαμβάνει το αντικείμενο και τους ερευνητικούς στόχους της παρούσας εργασίας αλλά και τα ερευνητικά ερωτήματα τα οποία θα επιχειρήσουμε να απαντήσουμε τεκμηριωμένα.

Στο **2^ο Κεφάλαιο με τίτλο Θεωρητική Τεκμηρίωση** παρουσιάζονται οι βασικές εννοιολογικές αποδόσεις των όρων της οικονομικής κρίσης, της πτώχευσης, αλλά και η σχέση χρέους και ελλείμματος.

Στο **3^ο Κεφάλαιο με τίτλο Κρίσεις Χρέους της Ελλάδας** παρουσιάζονται οι χρεοκοπίες της χώρας μας από το 1827 μέχρι και σήμερα, η κρίση χρέους του 2007 καθώς και τα τρία (3) μνημόνια που υπογράφηκαν στην προσπάθεια ελέγχου του Δημόσιου Χρέους της χώρας. Στο τέλος κάθε πτώχευσης παρατίθενται τα χαρακτηριστικά αλλά και οι κοινωνικές – οικονομικές συνέπειές της στην αναπτυξιακή πορεία της Ελλάδας.

Στο **4^ο Κεφάλαιο με τίτλο Συμπεράσματα** παρουσιάζεται η συγκριτική μελέτη των πτωχεύσεων μεταξύ τους αλλά και με την τελευταία κρίση χρέους του 2008 από την οποία και εξάγονται ιστορικά διδάγματα.

Στο τέλος της εργασίας παρατίθεται η σχετική βιβλιογραφία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β: ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

1. Οικονομική κρίση

1.1. Εννοιολογική προσέγγιση

Ξεκινώντας θα χρειαστεί να δώσουμε τον ορισμό της οικονομικής κρίσης, της πτώχευσης και της διαφοράς χρέους και ελλείμματος, καθώς αυτοί οι όροι έχουν διεισδύσει στην καθημερινότητά μας και είναι απαραίτητοι για την κατανόηση της ακόλουθης εργασίας

Οικονομική κρίση μπορεί να χαρακτηριστεί η καθοδική τάση καθώς και η τάση διαρκούς μείωσης των οικονομικών δραστηριοτήτων (European Commission 2009). Με τον όρο οικονομική δραστηριότητα εννοούνται όλα τα μακροοικονομικά μεγέθη της οικονομίας όπως η απασχόληση, το εθνικό προϊόν, οι τιμές, οι επενδύσεις, απόρροια των οποίων είναι τα έσοδα. Μάλιστα κατά τους Demirguc-Kunt και Detragiache (1998) οι κρίσεις δημιουργούνται σε μακροοικονομικό περιβάλλον αδυναμιών και πιο συγκεκριμένα σε περιβάλλον μικρής ανάπτυξης και υψηλού πληθωρισμού.

Κάθε οικονομική κρίση δεν εμφανίζεται απότομα. Ο έμπειρος μελετητής μπορεί να εντοπίσει τις εξής φάσεις:

- α) Φάση κατά την οποία διαμορφώνεται η κατάσταση ή εκδηλώνονται τα πρώτα, αθώα για τους αδαείς, συμπτώματα.
- β) Φάση κατά την οποία εκδηλώνεται και κορυφώνεται η κρίση.
- γ) Φάση εμφάνισης των αρνητικών συνεπειών της κρίσης.
- δ) Φάση κατά την οποία επιλύονται τα οποιαδήποτε προβλήματα και γίνεται προσπάθεια ομαλοποίησης της κατάστασης. (Σφακιανάκης, 1998).

1.2. Αίτια οικονομικής κρίσης

Τα αίτια της οικονομικής κρίσης διαφέρουν ανά εποχή και ανά χώρα. Αν μπορούσε κανείς να αναφερθεί σε κάποια σταθερά και γενικότερα αποδεκτά αίτια, αυτά θα ήταν:

- Χρηματοπιστωτική αστάθεια, τυπικό χαρακτηριστικό της κάθε καπιταλιστικής οικονομίας. (HymanMinsky, 1975)
- Καθοριστικός παράγοντας οικονομικής κρίσης είναι η μόχλευση που σχετίζεται με τη δανειοδότηση και τη χρηματοδότηση επενδυτικών έργων
- Η απόσυρση των καταθέσεων των επενδυτών από τις τράπεζες, όταν διαχέεται ο πανικός (bankrun). Η αποκάλυψη της αδυναμίας ισοσκελισμού του ενεργητικού και του παθητικού των τραπεζών θεωρείται τεκμήριο αναξιπιστίας με αποτέλεσμα τη μαζική απόσυρση καταθέσεων.
- Κερδοσκοπικές τάσεις:κατάχρηση κερδών ή προσέλκυση επενδυτών από τις εταιρείες μέσω παραπλανητικών στοιχείων για την οικονομική τους κατάσταση, με παράλληλη αδιαφάνεια και απουσία πολιτικής βούλησης που επιβάλλει τη λογοδοσία.
- Μετάδοση της χρηματοπιστωτικής κρίσης από το ένα ίδρυμα στο άλλο. Έτσι δικαιολογείται η εξάπλωση του πανικού των αναλήψεων μεταξύ τραπεζών και μεταξύ χωρών.
- Ο υπερβολικός και παράλογος δανεισμός των πολιτών, με παράλληλη απουσία ελέγχου της δυνατότητας αποπληρωμής των δανείων.
- Παγκόσμια ανισομέρεια που επιτρέπει σε άλλες χώρες να εμφανίζουν μόνιμα πλεονάσματα, όπως η Γερμανία, και άλλες ελλείμματα, όπως η Μεγάλη Βρετανία.

1.3. Αποτελέσματα οικονομικής κρίσης

Μια οικονομική κρίση προκαλεί διαφορετικά **αποτελέσματα** σε κάθε χώρα , που εξαρτώνται από το επίπεδο ανάπτυξης της. Παρά τη διαφορά στην έντασή τους γενικά:

- ✓ Προκαλείται άγχος και ανασφάλεια, φτώχεια και ανισότητες .
- ✓ Το σημαντικότερο όμως είναι ότι όχι μόνο δεν αξιοποιούνται οι παραγωγικές δυνάμεις της χώρας αλλά και καταστρέφονται (Ταλιουρίδου, 2012)
- ✓ Αποδεικνύεται μάλιστα ότι άνθρωποι με χαμηλό πνευματικό επίπεδο βιώνουν χειρότερα τις αρνητικές συνέπειες της οικονομικής κρίσης από αυτούς που διαθέτουν υψηλότερο ή μεσαίο μορφωτικό επίπεδο. (Stiglitz,2006).
- ✓ Παράλληλα βέβαια , ακριβώς επειδή βιώνονται οι αρνητικές εμπειρίες μιας κρίσης από το σύνολο της κοινωνίας, αναπτύσσεται ένα αίσθημα αλληλεγγύης και αλληλοβοήθειας.
- ✓ Επομένως παρά τις δυσκολίες, μια οικονομική κρίση μπορεί να γίνει εφαλτήριο ανάκαμψης αλλά και ενίσχυσης του κοινωνικού ιστού.

2. Πτώχευση

2.1. Εννοιολογική προσέγγιση

Πτώχευση, ή αλλιώς κρατική χρεοκοπία, μιας χώρας είναι η αδυναμία της να ανταπεξέλθει στις οικονομικές της υποχρεώσεις στο εσωτερικό αλλά πρωτίστως στο εξωτερικό, βιώνοντας μια ασφυκτική πίεση. Η ίδια η κυβέρνηση εξαγγέλλει την αδυναμία της αυτή, όπως για παράδειγμα την αποπληρωμή των ληξιπρόθεσμων χρεών της χώρας (Ganapolsky, 2001). Έχει αξία να αναφερθεί ότι το Διεθνές Δίκαιο ασχολείται με τη χρεοκοπία μιας χώρας αφού αυτή έχει διαμορφώσει ιδιαίτερες σχέσεις με άλλα κράτη. (Νάσιος, 2012)

Η διαδικασία χρεοκοπίας ονομάζεται στάση πληρωμών λόγω του άμεσου αποτελέσματος που προκαλεί και επιφέρει την επαναδιαπραγμάτευση της τιμής των κρατικών ομολόγων. Πολλές φορές για την αποσόβηση μεγαλύτερων επιπτώσεων μπορεί να επιλεγεί η οικονομική στήριξη από άλλες χώρες ή διεθνείς οργανισμούς υπό το άγρυπνο μάτι της Διεθνούς Οικονομικής Κοινότητας

Η βασικότερη αιτία πτώχευσης μιας χώρας, είναι η υπερχρέωσή του, είτε λόγω πολέμου, είτε λόγω μεγάλων αλλαγών στο πολίτευμα. Η υπερχρέωση μπορεί να προκύψει :

- Από κερδοσκοπικές επιθέσεις εναντίον του εθνικού νομίσματος .
- Από την αρνητικό κλίμα που επικρατεί στις χρηματαγορές, με αποτέλεσμα τη δυσκολία επίτευξης ενός εγγυημένου δανεισμού .
- Από την πάγια τακτική ελλειμματικών προϋπολογισμών, καθώς και τη χρηματοδότηση των ελλειμάτων της με συνεχώς αυξανόμενα δάνεια από όλους τους φορείς αλλά και από άλλα κράτη.
- Από τη συνύπαρξη των αιτίων που προαναφέρθηκαν.

2.2. Συνέπειες πτώχευσης

Η χρεοκοπία είναι ένα γεγονός ιστορικής σημασίας, καθοριστικό για μια χώρα, με επιπτώσεις πολύ σοβαρές.

- Ανάλογα με την κατηγορία των πιστωτών—εσωτερικοί ή εξωτερικοί, ιδιώτες ή κράτη—χάνεται μικρότερο ή μεγαλύτερο ποσοστό των απαιτήσεων τους (Stiglitz, 2006).
- Η κήρυξη πτώχευσης αυτομάτως σημαίνει αδυναμία δανεισμού και άρα πλήγμα στην αξιοπιστία και την πιστοληπτική ικανότητα μιας χώρας. Αδυνατεί να εξυπηρετήσει δανειακές της υποχρεώσεις απέναντι στους

δανειστές της, ενώ τα χρεολύσια ή τοκοχρεολύσια παραμένουν απλήρωτα. Συμπερασματικά, η χώρα αυτή είτε αδυνατεί να βρει οικονομική στήριξη σε άλλες χρηματαγορές ή ακόμη κι αν μπορεί να δανειστεί τα επιτόκια είναι απαγορευτικά (Λουλάκης, 2010).

- Η τραπεζική κρίση κορυφώνεται, αφού αυτές κυρίως διαχειρίζονται το μεγαλύτερο ποσοστό των ομολόγων του δημοσίου (Ganapolsky & Schmukler, 2001).
- Ταυτόχρονα η κρίση γίνεται και νομισματική, αφού οι ξένοι επενδυτές απομακρύνονται από το κράτος που έχει κηρύξει πτώχευση. Το χρηματιστήριο υπολειτουργεί, οι αγοραστές αποφεύγουν την αγορά ακινήτων, η ζήτηση και άρα και η παραγωγή μειώνεται, ο πληθωρισμός αυξάνεται.
- Η ανεργία εκτινάσσεται, ενώ η κοινωνική πολιτική είναι ανέφικτη. Η ποιότητα υγείας και παιδείας υποβαθμίζεται σε βαθμό που οι πολίτες νιώθουν άγχος και ανασφάλεια συνδυαστικά με τη μείωση μισθών και την περικοπή επιδομάτων.

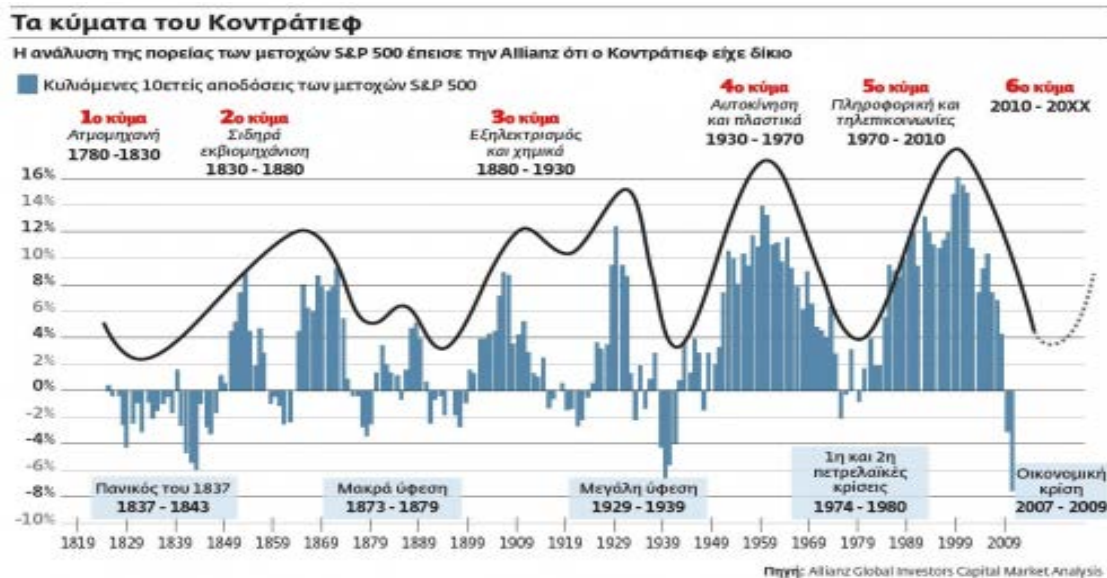
Βεβαίως το γνωστό απόφθεγμα των στωικών φιλοσόφων «ουδέν κακόν αμιγές καλού» θα μπορούσε να βρει και στην περίπτωση της πτώχευσης την εφαρμογή του. Το χρεοκοπημένο κράτος απαλλάσσεται από τις δανειακές του υποχρεώσεις κι έτσι θα μπορούσε να διαχειριστεί τα έσοδά του με μεγαλύτερη άνεση και αυτονομία (Λουλάκης, 2010)

2.3. Χρέος και έλλειμμα

Όταν τα έσοδα μιας χώρας δεν αρκούν για να καλυφθούν οι αναγκαίες δαπάνες, τότε σημειώνεται έλλειμμα και η χώρα οφείλει να προχωρήσει σε δανεισμό. Έτσι προκαλείται χρέος. Αν μάλιστα συσσωρευόταν έλλειμμα και κατά το παρελθόν, είναι λογικό να διογκώνεται δραματικά το χρέος και η χώρα να βρίσκεται σε δεινή θέση. Είναι κατανοητό ότι οι αποπληρωμές των τόκων προηγούμενων δανείων επιβαρύνουν τον ετήσιο κρατικό προϋπολογισμό και αποτελούν τη βασική αιτία εκτροχιασμού του.

Η Οικονομική Ιστορία του Καπιταλισμού βρίθει μεταπτώσεων της οικονομικής δράσης -συχνά μακροχρόνιων- γνωστά και ως «μακρά κύματα» σύμφωνα με τον Kondratiev, ο οποίος συμπεραίνει ότι στην καθοδική φάση του μακρού κύματος σημειώνονται, κατά κύριο λόγο, οι πτωχεύσεις κρατών. Βασική θέση του είναι ότι, στις υφεσιακές φάσεις, οι πιο ευάλωτες οικονομίες, σε ένα μάλιστα

ασταθές περιβάλλον, είναι πιθανό να οδηγηθούν σε στάση πληρωμών και άτακτη χρεοκοπία.

Εικόνα 1Τα κύματα του Κοντράτιεφ

Η καθοδική φάση παρά τα αρνητικά αποτελέσματα που προκαλεί, συχνά γίνεται το εφαλτήριο για καινοτομία και τεχνολογική ανάπτυξη. Κατά την ανοδική φάση κάτι τέτοιο εξελίσσεται και έχει ως αποτέλεσμα την ένταξη κάποιας χώρας στον κύκλο των ισχυρότερων καπιταλιστικών χωρών.

Ιστορικά παραδείγματα χρεοκοπιών υπάρχουν πολλά. Πολλές χώρες μάλιστα έχουν χρεοκοπήσει δύο ή και τρεις φορές. Η Γερμανία (1923 και 1948), Αυστρία (1811), η Δανία (1813), η Οθωμανική Αυτοκρατορία (1876), η Σοβιετική ένωση (1918), η Ισπανία (1557,1575,1596), η Ρωσία (1998), η Αργεντινή (2002), η Ισλανδία (2007).(Ανίσσα, 2015)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ: ΚΡΙΣΕΙΣ ΧΡΕΟΥΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

3. Ελληνικές πτωχεύσεις

Μέσα στις τέσσερις τελευταίες υφεσιακέςφάσεις της Παγκόσμιας Οικονομίας εντάσσονται και οι αντίστοιχες πτωχεύσεις του Ελληνικού Κράτους, αφού μέσα σε περιβάλλον διεθνών υφέσεων αποκαλύπτονταν όλα τα μειονεκτήματα και τα προβλήματα της ελληνικής οικονομίας:

1. **Κρίση 1815 – 1845. Πτωχεύσεις του 1827 και του 1843.** Η πρώτη χρεοκοπία στην χώρα μας παρουσιάστηκε το 1827 υπό την πρωθυπουργία του Ιωάννη Καποδίστρια. Ακολούθησε η χρεοκοπία του 1843 υπό την βασιλεία του Όθωνα.
2. **Κρίση 1873 – 1896. Πτώχευση του 1893.** Η τρίτη χρεοκοπία στην χώρα μας παρουσιάστηκε το 1893 υπό την πρωθυπουργία του Χαριλάου Τρικούπη.
3. **Κρίση 1920 – 1945. Πτώχευση του 1932.** Η τέταρτη χρεοκοπία παρουσιάστηκε το 1932 υπό την πρωθυπουργία του Ελευθέριου Βενιζέλου.
4. **Κρίση 2007. «Οιονεί» Πτώχευση του 2010.** Η πέμπτη αμφιλεγόμενη χρεοκοπία παρουσιάστηκε το 2010 υπό την πρωθυπουργία του Γεωργίου Παπανδρέου. Πράγματι οι απόψεις επιστημόνων δίστανται εάν τελικά η χώρα μας πτώχευσε ή πέρασε μία ισχυρή οικονομική κρίση χρέους.

Η μοναδική, επιστημονικά τεκμηριωμένα, περίπτωση που η χώρα δε συμπαράσύρθηκε σε χρεοκοπία λόγω της διεθνούς αρνητικής συγκυρίας ήταν η οικονομική κρίση του 1970-1980. Η χώρα κατάφερε να αποτρέψει την πτώχευση αλλά κινδύνευσε να χρεοκοπήσει στα τέλη της δεκαετίας του 1980 και αρχές του 1990. Η αιτία ήταν η ένταση της διεθνούς ανάκαμψης που της έδωσε ώθηση μέχρι το 2007 περίπου, όπου και άρχισε η αντίστροφη πορεία. Η αμερικανική κρίση ήταν τόσο ισχυρή που παρέσυρε πολλές χώρες, αλλά επέδρασε καταλυτικά στην ελληνική οικονομία.

Είναι εμφανές ότι μόνο μέσα από τη μελέτη του παρελθόντος και συγκεκριμένα τη μελέτη της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας οδηγείται κανείς στην ερμηνεία των σύγχρονων γεγονότων, αλλά και στην πρόβλεψη των μελλοντικών πολιτικών εξελίξεων. Οι διεθνείς οικονομικές και κοινωνικές παρεμβάσεις στα εσωτερικά της χώρας, εμφανίζονται με την έναρξη της ελληνικής επανάστασης και όχι απλά συνεχίζονται σήμερα, αλλά κορυφώνονται. Φυσικά δεν είναι άμοιροι ευθυνών οι

πολιτικοί εκπρόσωποι ούτε οι ισχυροί οικονομικοί κύκλοι, ούτε τα κέντρα λήψης πολιτικών αποφάσεων.

Στον πίνακα που ακολουθεί αποτυπώνονται περιληπτικά οι αδυναμίες πληρωμών του Ελληνικού Κράτους κατά τα έτη 1827, 1843, 1893, 1932 και 2010, όπου αναφέρονται για κάθε έτος οι αιτίες μη καταβολής των οφειλών

Πίνακας 1 Οι πτωχεύσεις της Ελλάδας.

Έτος	Αιτιολογία	Ρύθμιση
1827	Αδυναμία πληρωμής των ληξιπρόθεσμων οφειλών των δανείων της ανεξαρτησίας από την	Η Δημιουργία του Ελληνικού Κράτους, έδωσε τη δυνατότητα καταλογισμού των δανειακών
1843	Διακοπή καταβολής των δόσεων κοινοπρακτικού δανείου από ης τρεις εγγυήτριες δυνάμεις ύψους 60000000 γαλλικών φράγκων	Αποκλεισμός από τις διεθνείς κεφαλαιαγορές Εσωτερικός Δανεισμός
1893	Αδυναμία πληρωμής των δανειακών υποχρεώσεων της χώρας ύψους 585,5 χρυσών φράγκων.	Υπαγωγή στο ΔΟΕ. Άρση του ΔΟΕ το 1978.
1932	Αθέτηση πληρωμής των εξωτερικών υποχρεώσεων της χώρας. Ύψος δανείων 2,868,1 χρυσά φράγκα	Ο τελικός διακανονισμός την περίοδο 1951-2 από τον Σ.Μαρκεζίνη. Οι πληρωμές ολοκληρώθηκαν το 1978.
2010	Αποκοπή της χώρας από της χρηματοπιστωτικές αγορές και προσφυγή στο δάνειο της ΕΕ, ΕΚΤ, ΔΝΤ, Ύψος ΔΧ 330 Δις Ευρώ,	Δάνειο 110 δις Ευρώ από ΕΕ, ΕΚΤ, ΔΝΤ και υπογραφή Μνημονίου, Εξακολουθεί να υπάρχει ο βραχυπρόθεσμος δανεισμός

Πηγές: Αλογοσκούφης και Λαζαρέτου (2002), Μαλούχος (2009).

Πίνακας 2 Πτωχεύσεις και στάσεις πληρωμών στην Ελλάδα

<i>Έτος</i>	<i>Περιγραφή πτωχεύσεων και στάσεις πληρωμών στην Ελλάδα</i>
1827	Παύση πληρωμών
1843	Προσωρινό χρεοστάσιο (παύση πληρωμών)
1827-1878	Αποκλεισμός από τις διεθνείς χρηματαγορές (άτυπος ΔΟΕ)
1857	Διεθνής Οικονομική Εξεταστική Επιτροπή (επίσημος άτυπος ΔΟΕ)
1860	Προσωρινή ανάπαυση (!) πληρωμών του εξωτερικού χρέους
1864	Νέα συμφωνία και αναδιάρθρωση αποπληρωμής του χρέους
1878-1879	Ανοίγουν οι «κρουνοί» δανειοδότησης
1893	Δυστυχώς πτωχεύσαμεν...
1898	Διακανονισμός & Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος (ΔΟΕ)
1921	Μερική παύση πληρωμών
1922	Αναγκαστικό δάνειο & σωτηρία
1928-1932	Συμβιβασμοί
1932	Προσωρινό χρεοστάσιο (παύση πληρωμών)
1932-1933	Επανάληψη πληρωμών και διακανονισμός
1942-1943	Παύση πληρωμών (εξωγενείς παράγοντες)
1953	Νομισματική μεταρρύθμιση, υποτίμηση της δραχμής, σύνδεση με το δολάριο – προσωρινή σωτηρία
1964	Δανειακή σύμβαση με την οποία ρυθμίζονταν τα προπολεμικά χρέη
1973 & 1978	Πετρελαϊκές κρίσεις
1985	Στα πρόθυρα της χρεοκοπίας

(Πηγή, Καρανάτση, 2013)

3.1. Η πρώτη πτώχευση (1827)

Η ρητορεία υπέρ της ελληνικής επανάστασης στο βρετανικό τύπο της εποχής στηρίχθηκε στην αρχαιολατρία και στο φιλελληνισμό αλλά και στην ηθική κριτική για τη λειτουργία της μετοχικής εμπορικής τράπεζας (Χατζηγιάννου Μαρία Χριστίνα, 2013). Συνάφθηκαν δυο δάνεια, με διάχυτες τις επικρίσεις για τους επαχθείς όρους αποπληρωμής τους.. Αν και το χειρότερο ήταν ότι υποθηκεύτηκαν τα λεγόμενα «εθνικά κτήματα», το σημαντικότερο πάντως στοιχείο ήταν ότι αναγνωριζόταν το αγωνιζόμενο έθνος ως εμπόλεμο κράτος που δημιουργούσε συμμάχους, οι οποίοι θα ενδιαφέρονταν για την επιστροφή των χρημάτων τους και ίσως για ακόμη πιο ενδιαφέρουσες σχέσεις με αυτούς. Έτσι οι πολεμικές επιτυχίες των Ελλήνων, το φιλελληνικό κίνημα αλλά και ο ανταγωνισμός των Μεγάλων Δυνάμεων οδήγησαν στη σύναψη των δανείων, γνωστών ως δανείων ανεξαρτησίας στην Αγγλία το 1824 και 1825(Καζάκος& συν., 2016).

Πίνακας 3Πρώτο δάνειο ανεξαρτησίας.

Ημερομηνία Υπογραφής	8/20.2.1824
Εκδότης	ΟίκοιLoughmau. O' brien. Ellice and
Ονομαστική Αξία	800.000 λ. σ.
Τιμή Έκδοσης	59%
Πραγματικό	472.000 λ. σ.
Επιτόκιο	5% με αναδρομικότητα τόκων από 1.1.1824
Τρόπος Εξόφλησης	Με εξαμηνιαίες δόσεις εντός 36 ετών
Εγγυήσεις	Υποθήκευση των εθνικών κτημάτων και των δημόσιων εσόδων.

Πηγή (Πατούνα 2011)

Το πρώτο δάνειο όπως αποτυπώνει και ο παραπάνω πίνακας ήταν 800.000 λίρες, είχε προθεσμία εξόφλησης αρχικά 36 χρόνια, , με καταβολή χρεολυτικών δόσεων που ισούται με το 1% του κεφαλαίου. Ο τόκος ανερχόταν σε 5% και το δάνειο εκδόθηκε προς 59% της ονομαστικής του αξίας. Το πραγματικό ποσό που δανείστηκε ήταν 472.000 λίρες.

Πίνακας 4Κρατήσεις δανειστών πρώτου δάνειου

Προκαταβολικά τόκοι 2 ετών	80.000 λ. σ.
Προκαταβολικά, χρεολύσια. 2 ετών	16.000 λ. σ.
Για προμήθειες με 3%	24.000 λ. σ.
Για προμήθεια επί της καταβολής των	3.200 λ. σ.
Σύνολο	123.000 λ. σ.

Πηγή (Πατούνα 2011)

Στη συνέχεια παρακρατήθηκαν 80.000 λίρες ως τόκοι των δυο πρώτων χρόνων, για χρεολύσια δυο ετών 16.000 λίρες και για προμήθειες επί της εξόφλησης των τόκων 3.200 λίρες.

Τελικά το δάνειο στάλθηκε στη Ζάκυνθο στον Καίσαρα Λογοθέτη και στον Άγγλο έμπορο Βάρφ, αλλά για να δοθεί στην Ελλάδα έπρεπε να συγκατατεθεί ο Λόρδος Βύρωνας, ο συνταγματάρχης Στάνχοπ και ο Λάζαρος Κουντουριώτης.

Ο θάνατος του Βύρωνα περιέπλεξε ακόμη περισσότερο την κατάσταση. Τελικά δόθηκαν 308.000 λίρες σε μετρητά, 11.900 λίρες σε πολεμικό υλικό, κι έμειναν στο Λονδίνο 28.100 λίρες (σύνολο 348.000 λίρες). Το ποσό αυτό σπαταλήθηκε στους εμφυλίους πολέμους των οπλαρχηγών και σε δωροδοκίες (Καζάκος και συν., 2016)

Πίνακας 5Δεύτερο δάνειο ανεξαρτησίας

Ημερομηνία Υπογραφής	7.2.1825
Εκδότης	J and S Ricordo
Ονομαστική Αξία	2.000.000 λ. σ.
Τιμή Έκδοσης	55.5%
Πραγματικό	1.100.000 λ. σ.
Επιτόκιο	5% με αναδρομικότητα τόκων από 1.1.1825
Χρεολύσιο	1% επί ονομαστικής αξίας
Χρόνος Εξόφλησης	Δεν ορίζεται ρητά, από λογαριασμό παρακρατηθέντων χρεολυσίων συνάγεται δεκαετής

Πηγή: (Ηλιαδάκης 2003)

Το δεύτερο δάνειο ήταν 2.000.000 λιρών, συνάφθηκε στο Λονδίνο και το ανέλαβαν οι αδερφοί Ρικάρδοι. Είχε διαιρεθεί σε 200 χιλιάδες ομολογίες, 100 λιρών η καθεμία και εκδόθηκε στο 55,5% της ονομαστικής του αξίας. Το πραγματικό ποσό ανερχόταν στο 1.100.000 λίρες.

Πίνακας 6Κρατήσεις δανειστών δευτέρου δανείου

Τόκοι 2 ετών	200.000 λ. σ.
Χρεολύσια 1 χρόνου με ποσοστό 1%	20.000 λ. σ.
Προμήθεια καταβολής τόκων επί των τόκων	4.000 λ. σ.
Προμήθεια, μεσιτικά και έξοδα, συνομολόγησης εφάπαξ	60.000 λ. σ.
Σύνολο	284.000 λ. σ.

Κατά την υπογραφή του συμβολαίου του δανείου στις 7/2/1825 κρατήθηκαν από τις εκδότριες τράπεζες για τους τόκους των δύο αρχικών ετών 200.000 λίρες, για χρεολύσια του πρώτου έτους ίσα με 1% του δανείου 20.000 λίρες, για προμήθεια καταβολής τόκων, με ποσοστό 2%, 4.000 λίρες και για προμήθειες και διάφορα έξοδα 60.000 λίρες. Το ποσό που θα ήταν διαθέσιμο ανερχόταν στις 816.000 λίρες. Όμως τότε άρχισε να υλοποιείται η δεύτερη φάση του σχεδίου: οι παραγγελίες πλοίων, οι προσλήψεις στρατηγών και οι εξαγορές στο Χρηματιστήριο νέων ομολογιών, με αποτέλεσμα να μη στέλνονται τα χρήματα στην Ελλάδα. Έτσι δαπανήθηκαν :

- A) για προμήθεια όπλων, πολεμοφοδίων και κανονιών 77.000 λίρες
- B) για κατασκευή πλοίων στην Αγγλία και οργάνωση επικουρικού ναυτικού σώματος από τον Κόχραν 160.000 λίρες
- Γ) για κατασκευή φρεγατών στην Αμερική 155.600 λίρες.

Το μεγαλύτερο μέρος των χρημάτων σπαταλήθηκε από τους οικονομικούς κύκλους της Αγγλίας , ενώ και τα πλοία ή δεν έφτασαν ποτέ στην Ελλάδα ή όταν έφτασαν δεν ήταν σε κατάσταση τέτοια ώστε να αξιοποιηθούν. Από τα πέντε ατμόπλοια, το ένα βυθίστηκε αλλά σώθηκε και ρυμουλκήθηκε φτάνοντας στην Ελλάδα (Σεπτέμβριος 1828) και παρέμεινε σε αχρηστία, το δεύτερο κήκε στον Τάμεση κατά τη διάρκεια δοκιμών ενώ τα άλλα δυο μικρότερα ατμόπλοια μην μπορώντας να καταπλεύσουν

στην Ελλάδα σάπισαν στο Λονδίνο. Μόνο το πέμπτο έφτασε, αφού αλλάχτηκε η μηχανή του.

Τα δυο αυτά βρετανικά δάνεια ύψους 2.800.000 λιρών μόνο κατά το 20% της αξίας τους έφτασαν στη χώρα μας. Το αγγλικό χρηματοπιστωτικό σύστημα στραγγαλίζει την οικονομία του υπό ίδρυση ακόμη ελληνικού κράτους. Υπό αυτές τις συνθήκες ο Ιωάννης Καποδίστριας το 1827, σε μια απέλπιδα προσπάθεια εξασφάλισης ρευστότητας απευθύνει κάλεσμα στις Μεγάλες Δυνάμεις για σύναψη νέου δανείου. Ελπίζει ότι έτσι θα αποπληρώσει μέρος των συναφθέντων δανείων και θα έχει και τη δυνατότητα με το περίσσευμα να ανορθώσει τη χειμαζόμενη από τον πόλεμο ελληνική οικονομία. Οι Μεγάλες Δυνάμεις όμως αρνήθηκαν και το φάσμα της χρεοκοπίας είναι ορατό. Ως εναλλακτική λύση ο Καποδίστριας υιοθετεί ένα εσωτερικό πρόγραμμα ανόρθωσης της οικονομίας που δυσαρέστησε και το λαό που απαιτούσε αναδιανομή των «εθνικών γαιών», αλλά και τους προύχοντες που είδαν στο πρόσωπο του Κυβερνήτη τον παραγκωνισμό τους από τα κέντρα λήψης αποφάσεων. Αυτή η δυσαρέσκεια θα συναποτελέσει μαζί με άλλους παράγοντες μία από τις αιτίες της άνανδρης δολοφονίας του. (Ιστορία Ελληνικού Έθνους, 1975)

Βέβαια για πολλούς ιστορικούς η χρεοκοπία αυτή σχετίζεται με τη Ναυμαχία του Ναυαρίνου, το 1827 που διέσωσε την Ελληνική Επανάσταση. Οι μεγάλες Δυνάμεις μέσα από μυστικές συμφωνίες και παρασκηνιακές ενέργειες με τη μεγάλη νίκη του χριστιανικού κόσμου εναντίον των Οθωμανών προκάλεσαν τη δημιουργία του Ελληνικού Κράτους, ίσως με την ελπίδα είσπραξης των οφειλόμενων. Γι' αυτό και στο πρωτόκολλο του Λονδίνου δεσμεύτηκαν οι Εθνικές Γαίες για την αποπληρωμή των δανείων με αντάλλαγμα το δώρο της Ανεξαρτησίας της Ελλάδας.

Ανακεφαλαιώνοντας, καταλήγουμε στα ακόλουθα χαρακτηριστικά γνωρίσματα που παρουσιάζει η πρώτη πτώχευση του 1827:

Το ελληνικό κράτος ήταν ανύπαρκτο ή στα σπάργα, εξέλειπε η συστηματική προετοιμασία ενός οργανωμένου κράτους, ενώ η απειρία και ο φόβος το εγκλώβισαν μέσα στις δαιδαλώδεις διαδικασίες του βρετανικού χρηματοπιστωτικού Συστήματος. Οι στρατιωτικές ανάγκες το οδήγησαν σε ασυλλόγιστους και επιπολαίους δανεισμούς κι έτσι εξωθήθηκε στην υποθήκευση των εθνικών γαιών κάτι που αφενός του αφαίρεσε τη δυνατότητα αξιοποίησης τους - και άρα οικονομικής ανάκαμψης με εσωτερικές δυνάμεις - και αφετέρου

δημιούργησε εσωτερικές ανακατατάξεις και διχόνοια. Δυστυχώς η διασπάθιση των δανείων και λόγω των τραγικών και καταστρεπτικών εμφυλίων πολέμων ανέκοψε την πορεία του προς την οικονομική αυτονομία.

Παράλληλα, η πρώτη πτώχευση είχε και πολυποίκιλες συνέπειες μεταξύ των οποίων εξέχουσα θέση έχει η ναυμαχία του Ναυαρίνου, που έδωσε λύση στο ελληνικό εθνικό ζήτημα. Οι εντάσεις όμως στο εσωτερικό της χώρας και η αγανάκτηση για τον τρόπο διαχείρισης των δανείων οδήγησε στη λύση ανάγκης του εσωτερικού δανεισμού.

3.2. Η δεύτερη πτώχευση (1843)

Η δεύτερη πτώχευση, αυτή του 1843, ήταν αναμενόμενη εξαιτίας των τεράστιων ποσών που έπρεπε να εξυπηρετήσει το ελληνικό κράτος λόγω των δανείων του 1824 και 1825. Ο ερχομός του Όθωνα το 1832 δεν άλλαξε την κατάσταση προς το καλύτερο, αφού συνεχίστηκε η κακοδιαχείριση των εθνικών πόρων. Πάντως οι Μεγάλες Δυνάμεις εγγυήθηκαν ότι θα εγκρίνουν ένα νέο δάνειο για τη χώρα ύψους 60.000.000 γαλλικών φράγκων.

Πίνακας 7 Δάνειο 60. Εκ. γαλλικών Φράγκων (1833)

Ημερομηνία Υπογραφής	12.1.1833
Εκδότης	Οίκος Rothschild
Ονομαστική Αξία	60.000.000 φρ. (67.008.000 δρχ)
Τιμή Έκδοσης	94%
Πραγματικό	56.400.000 λ. σ.
Επιτόκιο	5%
Χρόνος Εξόφλησης	36 χρόνια (1836-1871) με εξαμηνιαίες δόσεις
Χρεολύσιο	1%
Προμήθεια	2%

Πηγή : (Πατούνα 2011)

Από τον Πίνακα 7 φαίνεται ότι το δάνειο είχε προθεσμία εξόφλησης 36 χρόνια , με τόκο που ανερχόταν σε 5%, το χρεολύσιο στο 1%.και προμήθεια 2%. Ο Γ. Ρωμαίος (2012) αναφέρει ότι το δάνειο συνάφθηκε με τους αδερφούς Ρότσιλντ το Μάιο του 1833 στο Παρίσι και αγοράστηκε στο 94%. Η εξόφληση του δανείου θα άρχιζε το 1838 και θα έληγε το 1871. Οι δύο πρώτες δόσεις, 40 εκατομμύρια εκδόθηκαν σχεδόν άμεσα. Λίγο πριν την καταβολή της τρίτης δόσης η Ρωσία ζήτησε να δεσμευτεί αυτή η δόση των 40 εκατομμυρίων ,για τους τόκους και τα χρεολύσια ,αλλά μετά από πιέσεις συμβιβάστηκε. Το ονομαστικό ποσό του δανείου ήταν 63.924.559 δραχμές.

Πίνακας 8 Χρήση του Δανείου

Ονομαστικό κεφάλαιο		63.924.559,87 δρχ.
Διαφορά 6% μεταξύ ονομαστικής τιμής και τιμής έκδοσης 94%	3.835.473.60 δρχ.	
Τόκοι προεξόφλησης	1.176.288.10 δρχ.	
Σύνολο		5.011.761.70 δρχ.

ΑΠΟΔΟΤΕΟ		58.912.798.17 δρχ.
-----------------	--	--------------------

Πηγή (Πατούνα 2011)

Όπως φαίνεται στον πίνακα δαπό το αρχικό ποσό αφαιρέθηκαν 3.835.473 δραχμές, το 6% με βάση την συμφωνία, 1.186.288 δραχμές, το 3,37% ως προεξόφληση του κεφαλαίου και αποδοτέο θεωρήθηκε το ποσό των 58.912.798.17 δραχμών.

Πίνακας 9 Έξοδα και καταβολές Δανείου

Τόκοι	26.896.174.81 δρχ.	
Χρεολύσια	5.379.234.90 δρχ.	
Προμήθεια 1%	322.753.89 δρχ.	
Διάφορα έξοδο και τόκοι επί των προκαταβολών	482.63 1.71 δρχ.	
Σύνολο		33.080.795.3 1 δρχ.
Καταβληθέντα στον Ειχταλ (τόκοι, προμήθειες.		1.964.251.73 δρχ.
Έναντι προκαταβολών των ΤΜΔ προς Καποδίστρια		2.238.559.15 όρχ.
Αποζημίωση Πύλης		12.531.164,54 δρχ.
Γενικό Σύνολο		49.814.770.73 δρχ.
ΑΠΟΔΟΤΕΟ	58.912.798.17 δρχ.	
Γενικό Σύνολο Εξόδων	49.814.770.73 δρχ.	
ΥΠΟΛΟΙΠΟ	9.098.027.44 δρχ.	

Πηγή (Πατούνα 2011)

Έως τις 31 Δεκεμβρίου 1843 αποδόθηκαν για αποπληρωμή προηγούμενων υποχρεώσεων ακόμα 33.080.795 δραχμές. Το τελικό ποσό ήταν 23.867.751δραχμές. Το ποσό των 12.531.164 δραχμών δόθηκε στην Τουρκία με σκοπό την εξαγορά της Φθιώτιδας, το οποίο η Τουρκία έδωσε άμεσα στη Ρωσία για να καλύψει τις δανειακές της υποχρεώσεις προς αυτήν. Το ποσό των 9.098.017 δρχ. που απέμεινε σπαταλήθηκε άσκοπα από την βαυαρική αντιβασιλεία.

Δεδομένου ότι τα κρατικά έσοδα δεν επέτρεπαν την εξυπηρέτηση του δανείου μέχρι το έτος 1871 οι μεγάλες δυνάμεις δέχτηκαν να καταβάλλουν οι ίδιες το υπόλοιπο του δανείου προς τον οίκο Rothschild δηλαδή να καταβάλουν ποσό 57.239.040 (60.000.000-2.760.960 που κρατήθηκαν). Έτσι πλέον το ποσό των 57.239.040 οφείλονταν στις τρεις δυνάμεις με επιτόκιο 5,3%, αλλά εκτός του κεφαλαίου καταβλήθηκαν από τις Μεγάλες Δυνάμεις και οι τόκοι μέχρι το έτος 1871 που ανέρχονταν σε 43.153.793. Άρα το 1871 το σύνολο του χρέους της Ελλάδας προς τις

ευρωπαϊκές δυνάμεις ανερχόταν σε 100.392.833 χρυσά φράγκα. (Καζάκος και συν., 2016)

Οι Βαυαροί αποδείχτηκαν κακής ποιότητας διαχειριστές. Το κόστος του πρώτου χρόνου στην Ελλάδα ανήλθε στις 4.748.000 δρχ. Και δε σταμάτησε εκεί. Το 1842 το έλλειμμα ανέρχεται σε 3.000.000 δρχ., γεγονός που ανάγκασε τον υπουργό οικονομικών τον Ιούνιο του 1843 να παραδεχτεί ότι αν δεν γινόταν χορήγηση νέου δανείου δε θα ήταν εφικτή η καταβολή των τοκοχρεολυσίων του δανείου. Η χώρα έπρεπε να πληρώσει το ασύλληπτο ποσό των 7.000.000 δραχμών σε τόκους, όταν τα ετήσια έσοδά της δεν ξεπερνούσαν τις 14.000.000 δραχμές. Αναμενόμενο, αφού το δάνειο δεν τόνωσε την οικονομία αλλά σπαταλήθηκε σε διάφορες πληρωμές δανείων, σε στρατιωτικά έξοδα, για τη στήριξη της γραφειοκρατίας, για τη βαυαρική αριστοκρατία και το παλάτι γενικότερα. Η δεύτερη χρεοκοπία μέσα σε λίγα χρόνια είναι μια πραγματικότητα.

Στο αίτημα της Ελλάδας για σύναψη νέου δανείου η απάντηση είναι αρνητική. Το Συνέδριο του Λονδίνου μετά από ενδελεχή έλεγχο των οικονομικών της χώρας αποφάσισε ότι έπρεπε η χώρα να προχωρήσει σε μείωση των δαπανών κατά 3.742.000 δρχ. αλλά και να παραχωρηθούν οι εισπράξεις του Τελωνείου Σύρου, ένα από τα αποδοτικότερα, για την αποπληρωμή των δόσεων του δανείου. Γενικά επιβλήθηκε η παραχώρηση όλων των εθνικών πόρων για την κάλυψη των δανειακών αναγκών και βέβαια ορίστηκε και επιτροπή Ελέγχου της ελληνικής οικονομίας. Για να εξασφαλιστεί η απόλυτη εφαρμογή του μνημονίου, απαιτήθηκε από τις τρεις δυνάμεις η παρουσία των πρεσβευτών τους στις συνεδριάσεις του Υπουργικού Συμβουλίου καθώς και ενημέρωσή τους, αδιαλείπτως και σε προκαθορισμένες ημερομηνίες, για την πορεία της οικονομίας

Το παλάτι υπό την πίεση των γεγονότων λαμβάνει μία σειρά μέτρων λιτότητας (Τσουλφίδης 2012) :

- Απολύσεις Δημοσίων υπαλλήλων (περίπου το ένα τρίτο) και παράλληλα μειώσεις μισθών σε όσους διατήρησαν τη θέση τους.
- Σταμάτησε τη χορήγηση συντάξεων, αν και τότε αφορούσε μόνο σε ειδικές κατηγορίες.
- Μειώθηκαν τα στρατιωτικά έξοδα
- Προκαταβολή της εισπράξης του φόρου εισοδήματος και της "δεκάτης".
- Αύξηση φόρων χαρτοσήμου και δασμών.

- Απόλυση όλων των μηχανικών του Δημοσίου, με αποτέλεσμα να σταματήσουν όλα τα δημόσια έργα.
- Διακοπή της λειτουργίας όλων των υγειονομικών υπηρεσιών του κράτους.
- Απόλυση των εργαζομένων στο εθνικό τυπογραφείο, στις δασικές υπηρεσίες αλλά και των μισών διδασκόντων στο Πανεπιστήμιο.
- Περιορίστηκαν ή και καταργήθηκαν οι διπλωματικές αποστολές .
- Με την καταβολή προστίμων νομιμοποιήθηκαν τα παράνομα, αυθαίρετα οικοδομήματα και τα καταπατημένα εθνικά κτήματα.

Με την εφαρμογή αυτών των μέτρων οι δανειστές πήραν ένα μέρος του δανείου αλλά η χώρα βυθίστηκε σε μια ύφεση που οδήγησε στη φτώχεια και την εξαθλίωση το λαό. Η οργή και η αγανάκτηση ήταν τόσο μεγάλη που προκάλεσαν στρατιωτικό κίνημα. Η Επανάσταση της 3^{ης} Σεπτεμβρίου 1843 ξέσπασε την ώρα που υπογράφονταν στο Λονδίνο οι επαχθείς όροι της χρεοκοπίας. Η απαίτηση για παραχώρηση συντάγματος ήταν στην ουσία απαίτηση για απαλλαγή από τον αυταρχισμό και τη διαφθορά του παλατιού και συμπύκνωνε αιτήματα πολιτικά, οικονομικά και θεσμικά. Ο Όθωνας, ίσως και με παρότρυνση των Μεγάλων Δυνάμεων αναγκάστηκε να αποδεχτεί το αίτημα και να παραχωρήσει Σύνταγμα ο οποίο ψηφίστηκε το Μάρτιο του 1844. Ως νέο πολίτευμα ορίστηκε η Συνταγματική Μοναρχία το οποίο διατηρήθηκε έως το 1862. (Ταλιουρίδου, 2012)

Η επανάσταση του 1843 προκάλεσε αναστάτωση στην Ευρώπη σε βαθμό που αναγκάστηκε να παρέχει προστασία στον Όθωνα, (Μπελογιάννης, 2012). Παρόλα αυτά η κατάσταση δε βελτιώθηκε αφού οι ιστορικές συγκυρίες επέφεραν εκτροχιασμό του κρατικού προϋπολογισμού λόγω της κρητικής επανάστασης και γενικότερων εσωτερικών προβλημάτων, με αποτέλεσμα την περαιτέρω αύξηση των δανεισμών. Αυτά προκάλεσαν και το Διεθνή Οικονομικό Έλεγχο του 1856 και άνοιξαν το δρόμο για την επόμενη πτώχευση της χώρας.

Ανακεφαλαιώνοντας, καταλήγουμε στα ακόλουθα χαρακτηριστικά γνωρίσματα που παρουσιάζει η δεύτερη πτώχευση του 1843:

Ήταν το φυσικό επακόλουθο της προηγούμενης πτώχευσης που επηρέασε απόλυτα την πορεία του νέου κράτους. Ως εκ τούτου οι μεγάλες δυνάμεις δεν έδειξαν καμία προθυμία για χορήγηση νέων δανείων κι έτσι τα εθνικά κτήματα συνέχισαν να υποθηκεύονται. Παράλληλα οι πολεμικές συγκρούσεις συνεχίζονταν κι απορροφούσαν μεγάλα χρηματικά ποσά, ενώ το παλάτι, η

γραφειοκρατία αλλά και η εξυπηρέτηση προηγούμενων δανειακών υποχρεώσεων δεν επέτρεπαν σωστή αξιοποίηση των όποιων οικονομικών δυνατοτήτων. Σε ένα τέτοιο περιβάλλον οι αντιδράσεις του λαού για τη διάλυση της οικονομίας και τους επαχθείς φόρους ήταν αναμενόμενες.

Η πτώχευση του 1843 είχε κάποιες σοβαρές πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές συνέπειες. Η οικονομική παρακμή και η συνακόλουθη διάλυση της χώρας, προκάλεσε την επιβολή Επιτροπής Ελέγχου. Έτσι τα εθνικά έσοδα δεσμεύτηκαν για την εξυπηρέτηση των δανείων αλλά και για τις πολεμικές αποζημιώσεις στους Τούρκους. Το μόνο θετικό στοιχείο ήταν η παραχώρηση του πρώτου ελληνικού Συντάγματος από τον Όθωνα και η μετάβαση από την απόλυτη στη συνταγματική μοναρχία.

3.3. Η Τρίτη Πτώχευση (1893)

Η περίοδος γύρω από το 1880 χαρακτηρίζεται από μια σειρά εσωτερικών και εξωτερικών διαδικασιών που αναγγέλλουν μια περίοδο σαφώς διαχωρισμένη από την προηγούμενη. Τα σύνορα του ελληνικού κράτους επεκτάθηκαν για πρώτη φορά με την προσάρτηση της Θεσσαλίας. Αυτό προκάλεσε και την αύξηση του πληθυσμού της Ελληνικής επικράτειας κάτι πολύ σημαντικό, αφού η προηγούμενη στενότητα του ελληνικού χώρου και της εσωτερικής αγοράς δημιουργούσε οικονομική ασφυξία. Αλλά πιο σημαντικό ήταν το γεγονός ότι η προσάρτηση της Θεσσαλίας, συνδέθηκε με μια σειρά από παράγοντες που εξέφραζαν ποιοτικές διαφοροποιήσεις τόσο στον ευρύτερο βαλκανικό όσο και στο στενότερο χώρο του ελληνισμού.

Αυτή την περίοδο υπάρχει μια αισθητή αλλοίωση των κυριαρχικών κοινωνικών και οικονομικών δομών στη χώρα που αποτυπώνεται με την αύξηση του ρυθμού αστικοποίησης και την εμπορευματοποίηση της αγροτικής παραγωγής. Αξίζει να αναφερθούν οι παρακάτω πιο σημαντικοί εσωτερικοί μετασχηματισμοί που έλαβαν χώρα την περίοδο αυτή:

- 1) Η ελληνική βιομηχανία κάνει τα πρώτα βήματά της . Υπάρχει μεγάλη ανάπτυξη σε νηματουργεία και αλευρόμυλους.
- 2) Αύξηση του ρυθμού αστικοποίησης. Μεγάλος ρυθμός αύξησης του πληθυσμού στην Αθήνα και τον Πειραιά, ενώ οι άλλες επαρχιακές πόλεις με εξαίρεση τα κέντρα συγκεντρώσεως και εξαγωγής της σταφίδας , αρχίζουν να φθίνουν.
- 3) Μετεξέλιξη του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας. Παρατηρείται μια βαθμιαία μείωση του ενεργού πληθυσμού που απασχολείται με τον πρωτογενή τομέα, σταθερό το μικρό ποσοστό του πληθυσμού που απασχολείται με το δευτερογενή τομέα, ενώ στον τριτογενή τομέα έχουμε μια αύξηση της απασχόλησης .
- 4) Ταχεία αύξηση νομισματικής ρευστότητας. (Από 15 δρχ κατά κεφαλή το 1865 σε 50 δρχ το 1883).
- 5) Η σταφίδα αναγάγεται σε κορυφαίο εξαγωγίμο προϊόν. Το 1887 αντιπροσωπεύει πάνω από το μισό των συνολικών εξαγωγών. Με την παρακμή της Ναυτιλίας μετά το 1870, οι σταφιδέμποροι που είναι συγκεντρωμένοι κυρίως στην Πάτρα, Αίγιο, Καλαμάτα και στον Πύργο, γίνονται περισσότερο ισχυροί.

- 6) Τα τραπεζικά, ασφαλιστικά και πιστωτικά ιδρύματα αυξάνουν. Το μονοπώλιο της Εθνικής τράπεζας δεν θα απειληθεί έως το 1873. Με την ίδρυση της Τράπεζας Βιομηχανικής Πίστεως το 1873 και της Γενικής Πιστωτικής Τράπεζας το 1876 και της Τράπεζας Ηπειροθεσσαλίας το 1881, δημιουργείται μια νέα κατάσταση.
- 7) Η εμφάνιση νέας χρηματιστηριακής ολιγαρχίας που κυριαρχεί στον ελλαδικό οικονομικό χώρο η πλειοψηφία της οποίας προέρχεται από τον ελληνισμό της διασποράς. Οι Συγγρός, Βασ. Μελάς, Ευαγ. Μπαλταζής, Μαυροκορδάτος, Βούρος, Θεολόγος, Σκουλούδης, Καπράνος, Δρακούλης Παπούδωφ, επενδύουν μεγάλα ποσά στην Ελλάδα. Μέσα σε λίγο καιρό, έρχονται σε επαφή με μεγάλους χρηματιστικούς οίκους στην Ευρώπη και μονοπωλούν το τραπεζικό κεφαλαίο, τα ορυχεία, και αναλαμβάνουν την εκτέλεση μεγάλων δημόσιων έργων, ιδρύουν εταιρείες σιδηροδρόμων και οργανώνουν τα ελληνικά εξωτερικά δάνεια. Η ίδρυση του χρηματιστηρίου Αθηνών το 1876 τους επέτρεψε να αντλήσουν μεγάλα ποσά εγχώριας αποταμιεύσεως. (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, 1975)

Η ελληνική οικονομία σαφώς και επηρεάστηκε από την κρίση που ταλαιπωρούσε τη διεθνή οικονομία από το 1873 και εξής.

Από την αρχή του 1883 άρχισαν να πολλαπλασιάζονται οι πτωχεύσεις βιομηχανιών, εμπορικών επιχειρήσεων. Αναγκάστηκαν να κλείσουν λόγω των χρεών τους στην Εθνική Τράπεζα που παρά τις πιέσεις δεν έκανε ευκολίες πληρωμής.

Το 1884 το νέο δασμολόγιο και η σύνδεση της δραχμής με το χρυσό φράγκο, που αποφάσισε ο Τρικούπης, οδήγησε σε υποτίμηση της δραχμής σε 12% και σε άνοδο των τιμών που από το 1882 στο 1884 αυξήθηκαν κατά 30%. Η ανεργία κυρίως σε Πειραιά, Πάτρα, Σύρο, αυξήθηκε, οδηγώντας σε λαϊκή ένταση και περίοδο ταραχών. Από το 1883 οι εξαγωγές σε σταφίδα στην Πελοπόννησο μειώθηκαν. Στον Πειραιά που η κρίση ήταν πιο έντονη, οι τιμές των ακινήτων έπεσαν κατά 30%, οι οικοδομές σταμάτησαν τελείως και τα τρέχοντα επιτόκια αυξήθηκαν λόγω της άρνησης της Εθνικής Τράπεζας να δανειοδοτήσει τους επιχειρηματίες, χωρίς πλήρη εμπράγματα ασφάλεια.

Τα κύρια αίτια της κρίσης συνδέονται με την αλόγιστη δανειοδότηση των επιχειρηματιών στην προηγούμενη «χρυσή δεκαετία» και στις επιπτώσεις της ευρωπαϊκής χρηματιστικής κρίσης. Η φορολογική πολιτική του Τρικούπη είχε

αντιλαϊκό χαρακτήρα. Οι τελωνειακοί δασμοί αυξήθηκαν κατά 10%, φορολογήθηκαν τα οινοπνευματώδη ποτά, η μύρα, ο καπνός, το κρασί. Παράλληλα υπάγονται σε κρατικό μονοπώλιο τα παιγνιόχαρτα, το πετρέλαιο, το τσιγαρόχαρτο και τα σπίρτα. (Βουρνάς 1974). Οι εκλογές του 1885 οδήγησαν το Δεληγιάννη στο σχηματισμό κυβέρνησης η οποία τήρησε τρεις από τις φιλολαϊκές υποσχέσεις του: α) την κατάργηση του νόμου περί προσόντων των δημοσίων υπαλλήλων, β) την κατάργηση του μονοπωλίου για το τσιγαρόχαρτο και τα σπίρτα γ) τη μείωση των φόρων στην κατανάλωση του κρασιού και του καπνού

Στις 28 Οκτωβρίου 1893, επανήλθε στην εξουσία ο Τρικούπης (μετά την παραίτηση Σωτηρόπουλου) και πρώτη μέριμνα του, ήταν να ακυρώσει το «δάνειο κεφαλαιοποιήσεως» του Σωτηρόπουλου με τον αγγλικό οίκο Χάμπρο (με εξαιρετικά τοκογλυφικούς όρους) γιατί θεώρησε ότι αυτό είχε κλονίσει ισχυρότατα την αξιοπιστία της Ελλάδας στο εξωτερικό. Προσπάθησε να ακολουθήσει την συνηθισμένη τακτική του την σύναψη νέων δανείων προς εξυπηρέτηση των παλαιών. Όμως δεν τα κατάφερε και στις 10 Δεκεμβρίου του 1893 ο Χ. Τρικούπης αναγκάστηκε να παραδεχτεί δημοσίως από τη Βουλή ότι «δυστυχώς επτωχέυσαμεν». Ο νόμος ΒΡ-ΣΤ/93 κήρυξε επίσημα το ελληνικό κράτος σε κατάσταση πτωχεύσεως. Ήταν αναμενόμενο να προκληθεί μεγάλη δυσαρέσκεια, οργή και εκνευρισμός στους κύκλους των δανειστών. Η επιβολή διεθνούς ελέγχου των εσόδων του ελληνικού Δημοσίου προκρίθηκε ως η μόνη λύση από τις κυβερνήσεις Αγγλίας, Γαλλίας και Γερμανίας.

Τα μέτρα για την αντιμετώπιση του προβλήματος συμπεριλαμβάνουν την εξόφληση κατά 30% των τόκων προς ξένους δανειστές, αν και εξαιρέθηκαν οι ελληνικές τράπεζες. Στις παρατεταμένες διαβουλεύσεις με τις ευρωπαϊκές δυνάμεις έγινε προσπάθεια εφαρμογής αυτού που σήμερα είναι γνωστό ως PSI. Η πρόταση της ελληνικής πλευράς ήταν το «κούρεμα» των τόκων των δανείων κατά 40% και η κεφαλαιοποίηση και απόδοση μέρους των εισπράξεων των εγγυημένων εσόδων από τα κρατικά μονοπώλια και τον καπνό στους ξένους δανειστές (Ψαλιδόπουλος 2011). Η προσπάθεια δυστυχώς απέτυχε.

Η Βουλή ανέθεσε στην κυβέρνηση Τρικούπη να διαπραγματευτεί τους όρους της πτώχευσης. Η μείωση των καταβαλλόμενων μεριδίων σε ποσοστό 70%, είχε σαν αποτέλεσμα την απώλεια της αξίας των χρεογράφων της Ελλάδας στο εξωτερικό.

Ο Τρικούπης θεωρήθηκε υπεύθυνος της «αναιδούς χρεοκοπίας», λόγω των «υπέρογκων δαπανών και αλόγιστης οικονομικής πολιτικής κατά τα έτη 1882-1893.

Οι τρικουπικοί απέδωσαν την πτώχευση στην ειρηνοπόλεμη επιστράτευση του Δελγιάννη το 1885 και στα αθεράπευτα δημοσιονομικά ελλείμματα που είχε προκαλέσει. Το σημαντικότερο πρόβλημα της Ελλάδας, δεν ήταν μόνο το δυσθεώρητο χρέος, αλλά και η ταπείνωση και απώλεια της αξιοπιστίας της σε παγκόσμιο επίπεδο. Η Ελλάδα εθεωρείτο πλέον ανυπόληπτη και αφερέγγυα, τόσο σε επίπεδο οικονομικό όσο και πολιτικό. Η αγανάκτηση των κυβερνήσεων των ευρωπαϊκών χωρών ήταν κάτι παραπάνω από εμφανής. Οι Γερμανοί κεφαλαιούχοι ήταν εξαγριωμένοι, λόγω της διευρυμένης επένδυσης σε χρεόγραφα του ελληνικού κράτους. Κυρίως όμως οι Άγγλοι και οι Γάλλοι απειλούσαν και εκβίαζαν την Ελλάδα για να προστατέψουν τους πολίτες τους από τον κίνδυνο της ελληνικής χρεοκοπίας. Η πιο λυσσαλέα και βάνουση αντίδραση ήταν του Γερμανού αυτοκράτορα Κάιζερ Γουλιέλμου Β΄, όπου ταπεινώνοντας την Ελλάδα, κολάκευε την Τουρκία, που ήθελε τη φιλία της για να την περίφημη «εξόρμηση προς ανατολάς». Κάθε συμβιβαστική προσπάθεια ανάμεσα στην Ελλάδα και τις ευρωπαϊκές δυνάμεις απέτυχε. Η ταραγμένη περίοδος 1893 -1895 δεν ήταν απλά η κορύφωση μιας οικονομικής κρίσης, αλλά ταυτίστηκε με την πολιτική αναταραχή και την ανυπαρξία του κράτους. (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, 1975).

Η δημοσιονομική πολιτική του Τρικούπη στηρίχθηκε σε τέσσερις βασικούς άξονες:

1^{ος} άξονας. Εξασφάλιση χρηματοδότησεως από το εξωτερικό, με όλα τα υψηλά έξοδα που αυτό συνεπαγόταν.

2^{ος} άξονας. Μείωση της τάσης για κατανάλωση με παράλληλη αύξηση της έμμεσης φορολογίας και ενθάρρυνση της αποταμίευσης – επένδυσης. Όμως ο περιορισμός της κατανάλωσης, θα οδηγούσε την εθνική οικονομία στην ύφεση. Αύξησε λοιπόν τις δημόσιες δαπάνες, σε σημείο που να δημιουργείται οργανικό έλλειμμα στον προϋπολογισμό(θα μπορούσαμε να το αποκαλέσουμε «αναπτυξιακό έλλειμμα» στο δημοσιονομικό προϋπολογισμό) με στόχο την αναζωπύρωση της οικονομίας, στην οποία συνέβαλε και η υποτίμηση της δραχμής από το 1881.

3^{ος} άξονας. Προώθησε την ιδέα των μεγάλων δημόσιων έργων και των έργων υποδομής. Η κατασκευή σιδηροδρόμων και αμαξιτών οδών, η διεύρυνση της εσωτερικής αγοράς , η απορρόφηση της ανεργίας και η αλλαγή της οικονομικής- παραγωγικής φυσιογνωμίας του κράτους ήταν τα απτά αποτελέσματα. Μέσω του διεθνούς δανεισμού επιτεύχθηκε η υλοποίηση των μεγαλύτερων έργων. Κι αυτό διότι η ελληνική περίπτωση αποτελούσε μιας πρώτης τάξης επενδυτική ευκαιρία για

όσους διέθεταν ανενεργά κεφάλαια λόγω της τελευταίας διεθνούς ύφεσης (1873-1896). (Τσουλφίδης 2010)

4^{ος} άξονας. Πολεμικές πιστώσεις. Οι στρατιωτικές δαπάνες ήταν το διαρκέστερο και υψηλότερο κονδύλι του προϋπολογισμού, λόγω της τεταμένης κατάστασης στα Βαλκάνια από το 1880- 1895.

Ο Τρικούπης προσπαθώντας να θέσει μια τάξη στα δημοσιοοικονομικά, διέκρινε τον προϋπολογισμό σε τακτικό (πάγια έσοδα και έξοδα) και σε έκτακτο (συγκυριακά). Οι έκτακτες δαπάνες έπρεπε να χρηματοδοτηθούν από κάποιο έκτακτο ειδικό πόρο. Η εξασφάλιση του τακτικού ισοζυγίου του έλυνε τα χέρια για να κινηθεί ελεύθερα στο χώρο των «έκτακτων» δαπανών και των «έκτακτων» εσόδων δηλαδή των δανείων. Η δημοσιονομική διαχείριση της περιόδου αυτής πραγματοποιήθηκε κάτω από το μόνιμο άγχος της χρεοκοπίας (Ιστορία Ελληνικού Έθνους, 1975).

Μεταξύ 1879-1893 η Ελλάδα δανείστηκε 640 εκ φράγκα από τα οποία έλαβε 480 εκ φράγκα (λόγω εξόδων φακέλου) και μόνο πολύ μικρό ποσοστό (γύρω 6%) αξιοποιήθηκε εποικοδομητικά. Το μεγαλύτερο μέρος κάλυψε τις ανάγκες πληρωμής προηγούμενων δανείων, της χρηματοδοτικής στήριξης των τραπεζών οι οποίες παρέπαιαν και φυσικά της κάλυψης των κρατικών δαπανών. (Σβορώνος 1995). Τα ελλείμματα μεγεθύνονταν και μαζί τους και το χρέος, το οποίο ως ποσοστό του ΑΕΠ έφτασε σε δυσθεώρητα ύψη (το 1893 ήταν 220%, χρέος 585,4 εκ. φράγκα).

Η πτώχευση της χώρας το 1893 είχε πολύ σοβαρές επιπτώσεις στην παγκόσμια οικονομικοπολιτική θέση της Ελλάδας. Αλλά και εντός των τειχών, ήταν η αιτία κινητοποιήσεων των εργατών, αλλά και τις πρώτων απεργιών, με παράδειγμα την απεργία των μεταλλωρύχων στο Λαυρίου το 1896. Ουσιαστικά όμως, η πτώχευση αυτή συνέβαλε στην εκδήλωση μιας εθνικιστικής υστερίας, η οποία υποδαυλιζόταν από την Εθνική Εταιρεία αλλά και από την προκλητική αδιαφορία και ενδοτικότητα της κυβέρνησης Δεληγιάννη, διάδοχος της κυβέρνησης Τρικούπη (Αντωνιάδη, 2012).

Πρέπει να αναφερθεί ότι αρκετοί είναι οι θιασώτες της άποψης ότι ο πόλεμος του 1897 επινοήθηκε και υποκινήθηκε από τους δανειστές. Δυστυχώς η ελληνική πολιτική με τις παραλείψεις της ή τις επιπολαιότητές της προσέφερε αφορμές κι έτσι πολύ σύντομα τα τουρκικά στρατεύματα βρέθηκαν να κατευθύνονται προς τη Λαμία. Η πανικόβλητη ελληνική πλευρά ζήτησε παρέμβαση για επίλυση του προβλήματος. Στις διαπραγματεύσεις η Ελλάδα δεν πήρε μέρος. Στην ουσία είχε παραδοθεί στους ξένους δανειστές και ομολογιούχους. Υποχρεώθηκε να πληρώσει

πολεμική αποζημίωση στην Τουρκία. (Βουρνάς, 1974). Γι' αυτήν την κατάσταση φυσικά δεν ήταν άμοιρος ευθυνών ο πολιτικός αντίπαλος του Τρικούπη, ο Δεληγιάννης. Όταν ξέσπασε η εξέγερση της Κρήτης ο Δεληγιάννης αγνοώντας τις συμφωνίες και τις αντιδράσεις των Μεγάλων Δυνάμεων στην αποστολή ελληνικών στρατευμάτων στο νησί, έπραξε το ακριβώς αντίθετο. Η στρατιωτική πανωλεθρία της Ελλάδας και η συνακόλουθη πολεμική αποζημίωση (4 εκ. τουρκικές λίρες) ολοκλήρωσαν το διασυρμό της ελληνικής οικονομίας το 1898. Η Ελλάδα υπέστη ακόμη ένα εξευτελισμό, την επιβολή του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου. Τον έλεγχο θα ασκούσαν οι εκπρόσωποι Βρετανίας, Γαλλίας Γερμανίας, Αυστρίας Ρωσίας και Ιταλίας. Για μεγάλο χρονικό διάστημα ασκούσαν έλεγχο στα φορολογικά έσοδα του κράτους και καθόριζαν τη νομισματική πολιτική. Όμως δεν ήταν μόνο η ελληνική οικονομία αυτή που αποδυναμώθηκε και έχασε τη μάχη για το μέλλον της αλλά και ο ίδιος ο Τρικούπης. Όπως ήταν αναμενόμενο ήταν ο μεγάλος ηττημένος των εκλογών του 1895. Πληγωμένος απομακρύνθηκε από την ενεργό δράση και απεβίωσε στη Ριβιέρα της Γαλλίας το 1896

Τα 6 ληστρικά δάνεια που έλαβε ο Τρικούπης από την Ευρώπη στην ουσία δε χρησιμοποιήθηκαν ποτέ για την ουσιαστική τόνωση της παραγωγικής δραστηριότητας, αλλά για την αποπληρωμή προγενέστερων δανείων και την καταβολή πολεμικής αποζημίωσης στους Τούρκους μετά την ατιμωτική ήττα του ελληνικού στρατού από τον τουρκικό το 1897.

Πίνακας 10Τα ελληνικά δάνεια 1871-1892

	Εισπρακτέα	Ανείσπρακτα	% επί εισπρακτέων	Ετήσιος ΜΟ ανείσπρακτων
1871-1881	619.075.901	35.640.759	5.75	5.93
1882-1892	1.277.805.717	94.415.326	7.38	7.98

Πηγή: (Πατούνα, 2011)

Ο ΔΟΕ έμεινε στην χώρα για αρκετό διάστημα και μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, έδωσε τη θέση του στη Νομισματική Επιτροπή το 1946 και καταργήθηκε με νόμο το 1977! (Τσουλφίδης 2010)

Ο Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος αυτής της περιόδου δεν είχε μόνο ρόλο ελεγκτικό και διαχειριστικό των οικονομικών της χώρας, αλλά πρωτίστως είχε αναλάβει τον καθορισμό της νομισματικής στρατηγικής της, με αποτέλεσμα να πληγεί η εθνική

κυριαρχία της Ελλάδος (Αντωνιάδη, 2012). Αυτός ο Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος βάσει νόμου όριζε τα εξής :

- Σύσταση επιτροπής ελέγχου , που αποτελούνταν από εκπροσώπους των μεγάλων δυνάμεων
- Παραχώρηση των εσόδων των μονοπωλίων, τον φόρο καπνού, το χαρτόσημο αλλά και σχεδόν τα 3/4 των εσόδων των τελωνείων
- Ορισμό ως διαχειριστή των εισροών την εταιρία μονοπωλίων, η οποία είχε δημιουργηθεί το 1887
- Απαγόρευση της δανειοδότησης της χώρας μας (Πατούνα , 2011: 66-70)

Ανακεφαλαιώνοντας, η τρίτη πτώχευση του 1893 είχε ιδιαιτερότητες και συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Η κυβέρνηση του Χαρίλαου Τρικούπη χαρακτηρίζεται από τη μεγάλη προσπάθεια για την υλοποίηση του πιο φιλόδοξου προγράμματος δημοσίων έργων για τον εκσυγχρονισμό της χώρας. Όμως οι ανάγκες δανεισμού ήταν τεράστιες, με αποτέλεσμα την αύξηση του εξωτερικού χρέους . Οι δανειστές δύσπιστοι όπως πάντα, ανάγκασαν σε εκχώρηση εσόδων από φόρους, δασμούς και μονοπώλια. Μέσα σε αυτό το κλίμα οι εξαγωγές σταφίδας που ήταν το ισχυρό χαρτί της οικονομίας μειώνονται και προκαλούν κοινωνικές και πολιτικές αναταράξεις. Και βέβαια τα λάθη και οι εθνικιστικές κορώνες της κυβέρνησης Δηλιγιάννη, που είχαν εκτινάξει το χρέος πριν το 1885 σε δυσθεώρητα ύψη, έχουν μεγάλο μερίδιο ευθύνης στην πτώχευση που επήλθε.

Παράλληλα είχε και πολυσύνθετες συνέπειες. Η αναστολή πληρωμών και τοκοχρεολυσίων δοκιμάζει τις αντοχές του εθνικού νομίσματος. Τα δάνεια Τρικούπη συνάπτονται με ιδιαίτερα επαχθείς όρους, ενώ οι εκ νέου πολεμικές αποζημιώσεις διευκολύνουν την επιβολή του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου . Η έκρηξη εθνικιστικών τάσεων είναι αναμενόμενη και οι εργατικές κινητοποιήσεις και απεργίες παραλύουν τη χώρα.

3.4. Η τέταρτη πτώχευση (του 1932)

Η κρίση του 1932 και η ακόλουθη πτώχευση του 1932 στην Ελλάδα, ήταν απόρροια μιας σειράς παραγόντων. Ο κυριότερος εξωτερικός παράγοντας ήταν η διεθνής οικονομική κρίση, με αφετηρία την Αμερική το 1929 και φυσικά επηρέασε και τη Γηραιά Ήπειρο. Από την άλλη ο υπερδανεισμός, αλλά και η δράση των τραπεζών ήταν από τους βασικότερους εσωτερικούς παράγοντες που οδήγησαν σε μια ακόμη πτώχευση.

Το σύνολο των εξωτερικών δανείων της χώρας ανάμεσα στα έτη 1922 και 1932 ανήλθε στο ποσό των 1.015,2 εκ. χρυσών γαλλικών φράγκων, αν και το τελικό ποσό που μπήκε στα ταμεία ήταν 884,5 εκ. γαλλικά χρυσά φράγκα. Η έκδοση των δανείων ήταν στο 89% του αρχικού κεφαλαίου κατά μέσο όρο, με μέσο ονομαστικό επιτόκιο 7%, ενώ το μέσο πραγματικό επιτόκιο ήταν 8%. Η μέση διάρκεια απόσβεσης των δανείων ήταν τα 33 έτη. Ήταν από τις λίγες φορές που η Ελλάδα είχε εισπράξει ένα τόσο μεγάλο δάνειο. Το 67,42% του ποσού προήλθε από τα οικονομικά, τραπεζικά κέντρα της Αγγλίας, κάτι που αποδεικνύει το μεγάλο βαθμό εξάρτησης της ελληνικής οικονομίας από την αγγλική. Τα αμερικανικά κεφάλαια ανέρχονταν σε ποσοστό 9,88%, τα γαλλικά στο 7,52%, τα σουηδικά στο 5,40%, τα βέλγικα στο 3,44% και κάποια ακόμη από άλλες χώρες. Ο εσωτερικός δανεισμός ανήλθε στα 2.209 εκατομμύρια δραχμές. (GummarHering, Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1821 1935, τόμος Β, ΜΠΕΤ, Αθήνα, 2004)

Πιο αναλυτικά(Καζάκος και συν.,2016):

- ✓ Δάνειο της Τράπεζας της Αγγλίας 1.000.000 λιρών με ενέχυρο χρυσού, τον Ιούνιο του 1922
- ✓ Ομολογιακό δάνειο το 1924 ποσού 10.000.000 λιρών Αγγλίας και 11.000.000 δολαρίων ΗΠΑ με επιτόκιο 7%.
- ✓ Ομολογιακό δάνειο 10.000.000 δολαρίων ΗΠΑ το 1925 με επιτόκιο 8%.
- ✓ Ομολογιακό δάνειο 21.000.000 δολαρίων ΗΠΑ το 1925 με επιτόκιο 7%.
- ✓ Ομολογιακό δάνειο 1.000.000 λιρών Αγγλίας το 1926 με επιτόκιο 8,5%.
- ✓ Ομολογιακό δάνειο σταθεροποιήσεως 1928.
- ✓ Ομολογιακό δάνειο 4.000.000 λιρών Αγγλίας το 1928 με επιτόκιο 6%.
- ✓ Κυμαινόμενο χρέος 7.500.000 δολαρίων ΗΠΑ το 1930 με επιτόκιο 3%.
- ✓ Ομολογιακό δάνειο 1.000.000 το 1930 με επιτόκιο 6%.
- ✓ Ομολογιακό δάνειο 4.600.000 λιρών Αγγλίας το 1931 με επιτόκιο 6%.

✓ Δάνειο 53.500 λιρών Αγγλίας το 1931 με επιτόκιο 6%.

Έτσι ενώ στις αρχές του 1928 το χρέος ανήλθε στο ποσό των 38 δισεκατομμύρια δραχμές, κατά τη διάρκεια του 1931 έφτανε τα 44 δισεκατομμύρια δραχμές. Η Ελλάδα ήταν η μόνη χώρα της Ευρώπης που έπρεπε να διαθέσει το 81% των εσόδων της από εισαγωγές για την εξυπηρέτηση των δανείων της. Οι ετήσιες πληρωμές προς τους δανειστές αυξάνονταν θεαματικά και έφτασαν μετά το 1928-1929 να κινούνται μόνιμα στο επίπεδο των 3 δισεκατομμυρίων. Δεν ήταν μάλιστα λίγες οι φορές που ξεπεράστηκε και αυτό το όριο. Μάλιστα κατά το διάστημα 1928-1932, η Ελλάδα κατέβαλε ποσό κατά 35% μεγαλύτερο από το εισπραχθέν λόγω των υψηλών τόκων.

Η σύναψη των δανείων συχνά συνοδευόταν από επαχθείς όρους, κυρίως πριν το 1928. Βέβαια λόγω τη έκδοσης των δανείων σε υψηλές τιμές τα εσωτερικά οικονομικά κέντρα εκμεταλλεύτηκαν την κατάσταση, αφού μπορούσαν έτσι να καλύψουν τα εκδιδόμενα χρεόγραφα του εξωτερικού. Είναι γεγονός ότι η χορήγηση δανείων αποδείχθηκε χρήσιμη για την Ελλάδα. Πρωταρχικά επετεύχθη η νομισματική σταθερότητα το 1928, μετά από 15 έτη συναπτά έτη υποτιμήσεων, που ήταν κάτι πολύ σημαντικό. Ταυτόχρονα η Ελλάδα παρουσιαζόταν πια ως μια αξιόπιστη χώρα, κάτι που διευκόλυνε τη σύναψη νέων δανείων, με καλύτερους όρους. Η ένταξή της στον «κανόνα του χρυσού» ήταν το ισχυρότερο τεκμήριο της ανοδικής πορείας της ελληνικής οικονομίας. Καθοριστική για την πορεία της ήταν η κάλυψη αναγκών που είχαν παρουσιαστεί λόγω του προσφυγικού ρεύματος μετά τη Μικρασιατική καταστροφή.

Το σκεπτικό του Βενιζέλου ήταν ότι τα δάνεια θα χρησιμοποιούνταν σε δημόσια έργα. Όμως οι προηγούμενοι ισοσκελισμένοι ή και πλεονασματικοί προϋπολογισμοί κατήθυναν την ηγεσία σε μια υπεραισιοδοξία που αποδείχτηκε καταστροφική.

Ο υπερδανεισμός προκαλούσε διόγκωση του χρέους, λόγω της μεγέθυνσης των ελλειμμάτων. Την ίδια στιγμή μια σειρά από απρόβλεπτες καταστάσεις παρέσυραν ως χείμαρρος την εθνική οικονομία. Η Γερμανία η ηττημένη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, αδυνατούσε να εκπληρώσει τις οικονομικές της υποχρεώσεις προς την Ελλάδα, μετά το κραχ του 1929. Η μείωση των εξαγωγών αλλά και η μείωση των εμβασμάτων των ομογενών από την Αμερική, αφαίρεσαν από την Ελληνική Οικονομία την ικμάδα και την ενεργητικότητα. Η επίμονη στάση του Βενιζέλου να στηρίξει μέχρις εσχάτων την ισοτιμία της δραχμής σε χρυσό οδήγησε την νεοσυσταθείσα Τράπεζα της Ελλάδας σε μείωση των περιορισμένων αποθεμάτων σε χρυσό. Ήταν πια ορατή η δυσκολία αποπληρωμής παλαιότερων χρεών. Ο

Βενιζέλος ανέλαβε προσωπικό αγώνα εξεύρεσης κεφαλαίων όχι πια για να υπερασπιστεί τη φιλόδοξη πολιτική του, αλλά για να διασώσει τη χώρα από την επερχόμενη χρεοκοπία ,που ως διορατικός άνδρας, θεωρούσε ότι βρισκόταν προ των πυλών. Παρά την προσωπική μάχη που έδωσε δεν μπόρεσε να πείσει την Κοινωνία των Εθνών . Το μόνο που μπόρεσε να κάνει ήταν να δώσει στην Ελλάδα τη δυνατότητα να αναστείλει τις πληρωμές των εξωτερικών οφειλών της. Έτσι το 21/4/1932 η χώρα δήλωσε αδυναμίαπληρωμής δανείων και στην ουσία κήρυξε πτώχευση.Όπως γίνεται κατανοητό ο «κανόνας χρυσού» ήταν αδύνατο να εφαρμοστεί κι εγκαταλείφθηκε άμεσα. Η δραχμή υποτιμήθηκε μέχρι 60%, χωρίς να μπορεί πλέον να μετατραπεί σε χρυσό. Η Τράπεζα της Ελλάδος ήταν η μόνη πλέον αρμόδια για την αγορά και πώληση συναλλάγματος Οι δασμοί αυξήθηκαν και περιορίστηκε ο αριθμός των εισαγόμενων ειδών, ενώ παράλληλα χρησιμοποιήθηκε ως λύση ανάγκης συμψηφιστικός τρόπος εξόφλησης εμπορικών πράξεων. Σε αυτό το δεινό οικονομικό περιβάλλον που προκάλεσε η χρεοκοπία εγκαταλείφθηκε και ο πρωθυπουργικός θώκος από τον Βενιζέλο, το κύρος του οποίου επλήγη ανεπανόρθωτα.

Πίνακας 11Συνολική κατανομή κατά περίοδο των δημοσίων εξωτερικών δανείων.

Περίοδος	Χρυσά φράγκα
1821-1893	699.700.000
1893-1922	731.500.000
1922-1931	989.630.739
Σύνολον	2.420.830.739
Πολεμικά και διακυβερνητικά χρέη	252.110.000
Σύνολο δημοσίων εξωτερικών δανείων	2.672.940.739

Πηγή: Πάχος καιΠρόντζας, (2011)

Ανακεφαλαιώνοντας, η τέταρτη πτώχευση του 1932 είχε τα ακόλουθα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά:

- Ήταν απόρροια του οικονομικού κραχ του1929 που επηρέασε βαθιά την εύαλωτη ελληνική οικονομία. Αν και ο Βενιζέλος σημείωσε μεγάλες επιτυχίες σε κοινωνικό οικονομικό και ευρύτερα πολιτικό επίπεδο δεν μπόρεσε να αποφύγει την αύξηση των δανεισμών λόγω της ανασυγκρότησης

του στρατού και αποκατάστασης των προσφύγων. Η επαναχρησιμοποίηση του κανόνα του χρυσού, που εγκαταλείφθηκε από το Βενιζέλο με καθυστέρηση, αποδείχθηκε επικίνδυνη και σίγουρα δημιούργησε ατμόσφαιρα διχόνοιας και φανατισμού. Άνοιξε βέβαια το δρόμο για την κατοπινή σύνδεση της δραχμής με το αμερικανικό δολάριο.

- Παράλληλα είχε και συνέπειες, που στιγμάτισαν τη χώρα για πολλές δεκαετίες. Η δήλωση άρνησης πληρωμών έφερε σε δεινή θέση τους εργάτες και τους αγρότες. Επιβλήθηκε άμεση μείωση μισθών και περικοπή κρατικών εξόδων κάτι που εκτόξευσε στα ύψη τους δείκτες της ανεργίας. Η Τράπεζα της Ελλάδος, όπως ήταν βέβαια αναμενόμενο, δεν είχε πλέον την υποχρέωση να εξαργυρώνει τα χαρτονομίσματά της με χρυσό. Σε πολιτικό επίπεδο παρατηρείται εναλλαγή των κυβερνητικών σχημάτων στην εξουσία και στρατιωτικά πραξικοπήματα. Μετά την έλευση του Μεταξάς ομαλοποιείται σχετικά η κατάσταση και πλέον προβαίνει σε νέους δανεισμούς, ακολουθώντας την «πεπατημένη» οδό.
- Τα μέτρα που ελήφθησαν για την αντιμετώπιση της χρεοκοπίας μεσοπρόθεσμα επέφεραν αλλαγή του οικονομικού κλίματος. Η εσωτερική παραγωγή αυξήθηκε, από τον έλεγχο εισαγωγών και της έλλειψη ρευστότητας. Η αύξηση των επιτοκίων 2% έως 4% περισσότερο από τα ευρωπαϊκά, οδήγησε σε προσέλκυση κεφαλαίων του εξωτερικού. Αυτή η εξέλιξη συνδυαστικά με την περικοπή των δαπανών εξοικονόμησε πόρους για νέα αναπτυξιακά έργα, τόνωσε την αγορά και σε βάθος χρόνου οδήγησε σε αύξηση βιομηχανικής παραγωγής κατά 51% συγκριτικά με το 1929. Η εγχώρια βιομηχανία και η αγροτική παραγωγή κάλυπταν γύρω στο 1935 τις ανάγκες του πληθυσμού σε ποσοστό πάνω από 80%.

3.5. Η Κρίση χρέους (του 2007)

Η κρίση χρέους στην χώρα μας ουσιαστικά ξέσπασε ταυτόχρονα με την οικονομική κρίση στις ΗΠΑ κατά το 2007 λόγω της αγοράς ακινήτων, δημιουργώντας μία σειρά από προβλήματα στις αγορές των ενυπόθηκων στεγαστικών δανείων. Η συγκεκριμένη οικονομική κρίση επεκτάθηκε στις αγορές χρεογράφων δημιουργώντας την οικονομική περίοδο 2008-2009 έναν υψηλό χρηματοπιστωτικό πανικό, οδηγώντας την παγκόσμια οικονομία σε ύφεση.

Ξεκινώντας το έτος 2008, η χώρα μας άρχισε να παρουσιάζει πολλές αλλαγές στην οικονομία της δημιουργώντας στην συνέχεια αρκετά οικονομικά προβλήματα. Το συνολικό έλλειμμα της Ελλάδας το 2008 διαμορφωνόταν στο 15,7% του ΑΕΠ με αποτέλεσμα την υπαγωγή της Ελλάδας στη διαδικασία Υπερβολικού Ελλείμματος. Το δε δημόσιο χρέος σε ποσοστό του ΑΕΠ αυξήθηκε σημαντικά, αγγίζοντας το 112,3%. Οι κάτοικοι της Ελλάδας δεν διέθεταν την κατάλληλη ετοιμότητα προκειμένου να κατανοήσουν τόσο την σοβαρή οικονομική κρίση χρέους όσο και τις αποφάσεις πολιτικής λιτότητας που ελήφθησαν. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν οι Cogley&Sargent *«οι περισσότεροι των οικονομολόγων απέτυχε να ειδοποιήσει εγκαίρως τους υπεύθυνους χάραξης πολιτικής για την κρίση που πλησίαζε απειλητικά. Κατά ειρωνικό τρόπο, με το ξέσπασμα της κρίσης, οι οικονομολόγοι δεν είχαν παρά να εγκαταλείψουν τα τυποποιημένα μοντέλα τους και να παράγουν διορθωτικά μέτρα. Αυτό που χρειαζόμαστε είναι μοντέλα κατάλληλα να προβλέψουν τέτοιες εξαιρετικές περιπτώσεις μεγάλης οικονομικής ύφεσης σε παγκόσμιο επίπεδο»* (Cogley&Sargent, 2015).

Σύμφωνα με τους Daly και Smida (2016) η ελληνική κρίση είναι ένα φαινόμενο που προέκυψε από συνδυασμό πολλών παραγόντων και τα οποία ξεκινούν από το παρελθόν. Ένα σοβαρό πρόβλημα της Ελλάδος ήταν τα μεγάλα δημοσιονομικά ελλείμματα που μέχρι το 2008 για οικονομικούς μόνο λόγους δεν αντιμετωπίστηκαν σε σχέση με αυτά της προηγούμενης δεκαετίας τα οποία προέκυψαν από την ανικανότητα των μέχρι τότε κυβερνήσεων να διαχειριστούν τα κρατικά ταμεία. Η αντίθεση από μακροοικονομικής σκοπιάς έγκειται στο ότι μέχρι το 2008 τα ελλείμματα δεν αποτελούσαν ιδιαίτερο κίνδυνο σε μία επερχόμενη κρίση ενώ ακόμα δεν υπήρχε σύνδεση με την ποιότητα των αγαθών και υπηρεσιών που παρέχονταν και για αυτό το λόγο η σημασία τους δεν ήταν μεγάλη.

Επίσης ένας άλλος παράγοντας του ξεσπάσματος της κρίσης είναι το πώς στην ελληνική οικονομία αλληλοεπιδρούν η φορολογική επιβάρυνση, η δημόσια πρόνοια

και η φορολογική συμμόρφωση κι αυτό διότι προκειμένου να υπάρξουν οι κατάλληλες δημοσιονομικές ρυθμίσεις, όπως η μείωση του δημοσιονομικού ελλείμματος στην Ελλάδα απαιτούνται μία σειρά από επώδυνα μέτρα όπως υψηλότερη φορολογία, χαμηλές επιδοτήσεις για τις ιδιωτικές επιχειρήσεις, άρα και μικρότερη δυνατότητα ώστε να επεκταθούν και να πραγματοποιηθούν επενδύσεις, μείωση των κοινωνικών επιδομάτων και των μισθών στους υπαλλήλους του δημόσιου τομέα (Daly and Smida, 2016).

Η εφαρμογή των πρώτων μέτρων αντιμετώπισης της κρίσης χρέους είχαν επιπτώσεις, σύμφωνα με στοιχεία της Τράπεζας Ελλάδας και της ΕΛΣΤΑΤ, τόσο στον δείκτη ανεργίας, ο οποίος αυξανόταν συνεχώς (από 7,80% το 2008 έφτασε το 27,50% το 2013) όσο και στις καταθέσεις των νοικοκυριών (από 185 δις ευρώ το 2009 μειώθηκε σε 138 δις ευρώ το 2011). Παράλληλα παρατηρείται μείωση στην βιομηχανική παραγωγή η οποία οφείλεται στις αποτυχίες των επιχειρήσεων και στη μείωση των δαπανών κατανάλωσης.

Προκειμένου η Ελλάδα να αποφύγει μια ενδεχόμενη χρεοκοπία και να "βαδίσει" στο δρόμο της προόδου, μπήκε στη διαδικασία υπογραφής "Μνημονίων Κατανόησης" σε συνεργασία με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) και με το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ). Το μνημόνιο είναι ένα πρόγραμμα οικονομικής προσαρμογής στο οποίο αναγράφονται μέτρα, τα οποία έχει χρέος να τηρήσει η χώρα προκειμένου να μπει στην οικονομική ανάπτυξη. Τα προγράμματα αυτά συνοδεύονται επίσης από δανειακές συμβάσεις οι οποίες είναι χρήσιμες για την ελληνική οικονομία, κατά τη διάρκεια της τήρησης τους, αφού λόγω της δύσκολης δημοσιονομικής κατάστασης, η χώρα δε θα έχει τη δυνατότητα να απευθυνθεί στις χρηματοοικονομικές αγορές, και τα έξοδα της θα υπερβαίνουν κατά πολύ τα έσοδα.

Οι κυριότεροι στόχοι προς επίτευξη από την εφαρμογή του προγράμματος είναι η στήριξη της ρευστότητας της οικονομίας, η εξυγίανση των δημοσιονομικών της Ελλάδας, και η δημιουργία ανταγωνιστικής οικονομίας που θα στηρίζεται κυρίως στις εξαγωγές και επενδύσεις. Για να επιτευχθούν αυτοί οι στόχοι του μνημονίου, έπρεπε να ληφθούν μια σειρά από φιλόδοξες και αλληλένδετες πολιτικές οι οποίες αφορούν το δημοσιονομικό τομέα, το χρηματοπιστωτικό τομέα, και τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας (π.χ. περιορισμός δημοσιονομικού ελλείμματος, στήριξη της ρευστότητας, ανακεφαλαιοποίηση των τραπεζών, βελτίωση του επιχειρηματικού περιβάλλοντος). Όταν το πρόγραμμα "περνάει στα χέρια" μιας χώρας αποτελεί δικιά

της ευθύνη. Για να περάσει θα πρέπει οι αντιπρόσωποι των αρχών τούτης της χώρας να συνεννοηθεί με τους Θεσμούς (π. Τρόικα). Οι Θεσμοί προτείνουν στόχους για όλους τους τομείς δράσης του προγράμματος και η κυβέρνηση έχει την ευθύνη ανάληψης συγκεκριμένων μέτρων για την επίτευξη των στόχων αυτών. Επομένως αυτό σημαίνει ότι η διαδικασία λήψης και εφαρμογής των μέτρων του μνημονίου αποτελεί καθήκον των κυβερνήσεων. Τέλος οι Θεσμοί κάθε τρίμηνο ελέγχουν κατά πόσο σωστά εφαρμόζονται τα μέτρα και προτείνουν την εκταμίευση της εκάστοτε δόσης του δανείου (Παπαστάθης, 2012).

Το 2009, χαρακτηριστικό έτος της κρίσης χρέους, αποτέλεσε σημείο αιχμής το οποίο είχε ως αποτέλεσμα την έναρξη ραγδαίων εξελίξεων καθώς εμφανίστηκαν μία σειρά από προβλήματα τα οποία είχαν δημιουργηθεί τα προηγούμενα χρόνια. Για να αντιμετωπιστούν τα τεράστια δημοσιονομικά προβλήματα, η Ελλάδα προχώρησε στην υπογραφή κατάλληλων Μνημονίων κατανόησης. Ως προϋποθέσεις για την παροχή οικονομικής βοήθειας σε μία χώρα κράτους μέλος του ευρώ, συμφωνήθηκαν τα εξής (Ψυχομάνης, 2011):

1. Η υποβολή σχετικού αιτήματος υποστήριξης
2. Η ύπαρξη οικονομικού προγράμματος της χώρας αυτής, το οποίο να έχει γίνει αποδεκτό με ομόφωνη απόφαση από το Eurogroup (Υπουργοί Οικονομικών της Ζώνης του Ευρώ) αφού πριν έχει αποτελέσει αντικείμενο διαπραγμάτευσης με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και το ΔΝΤ.
3. Η προηγούμενη υπογραφή ενός μνημονίου κατανόησης
4. Η αδυναμία της αιτούσης χώρας να συνάψει δάνεια από τις αγορές με ανεκτούς όρους.

4. Υπογραφή Μνημονίων Κατανόησης

4.1. 1^ο Μνημόνιο

Στις 23/4/2010 η Ελλάδα ζήτησε τη συνδρομή του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου υπογράφοντας το πρώτο μνημόνιο, προκειμένου να λύσει τα σοβαρά οικονομικά προβλήματα της χώρας εκείνη την περίοδο. Η ανακοίνωση έγινε από τον τότε πρωθυπουργό της χώρας Γεώργιο Παπανδρέου από το Καστελόριζο. Από την ελληνική πλευρά υπέγραψαν ο τότε υπουργός οικονομικών Γεώργιος Παπακωνσταντίνου και ο τότε πρόεδρος της Τράπεζας της Ελλάδας Γεώργιος Προβόπουλος.

Πριν την υπογραφή του μνημονίου η ελληνική κυβέρνηση προκειμένου να αντιμετωπίσει την άσχημη οικονομική κατάσταση στην οποία βρισκόταν¹ είχε εφαρμόσει μέσα στο Φεβρουάριο του 2010 μια σειρά από οικονομικά μέτρα τα οποία σχετίζονταν κυρίως με την μείωση των εισοδημάτων και με την επιβολή πρόσθετων φόρων (π.χ. φόροι κινητής τηλεφωνίας). Ένα μήνα περίπου αργότερα επιβλήθηκαν νέα πιο σκληρά μέτρα που αφορούσαν κυρίως τη διαχείριση της ακίνητης περιουσίας, την επιβολή επιπλέον φόρων και αύξηση των ήδη υπαρχόντων και μείωση των επιδομάτων και δώρων.

Τα μέτρα που επέβαλλε η ελληνική κυβέρνηση τελικά δεν είχαν τα αναμενόμενα αποτελέσματα καταλήγοντας έτσι στην υπογραφή του πρώτου μνημονίου σε συνεργασία με την Τρόικα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο. Το συνολικό ποσό το οποίο έλαβε η χώρα ως δάνειο μετά από την αίτηση που είχε κάνει στις 3/5/2010 ήταν συνολικά 110 δις. Ευρώ που τα 30 εξ' αυτών προέρχονταν από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο ενώ τα υπόλοιπα 80 από χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ο παρακάτω πίνακας δείχνει τις χώρες από τις οποίες δανείστηκε η Ελλάδα καθώς και τα ποσά που δάνεισε η κάθε μια:

¹ Μέσα στο 2009 το χρέος της χώρας είχε φτάσει τα 298 δις Ευρώ (δηλαδή το 126,8% του ΑΕΠ), γεγονός που αποτέλεσε και την αιτία που ο οίκος αξιολόγησης StandardandPoor' υποβάθμισε την πιστοληπτική ικανότητα της χώρας από Α σε Α-.

Πίνακας 12 Χώρες από τις οποίες δανείστηκε η Ελλάδα

ΧΩΡΕΣ	ΠΟΣΑ
Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας (KtW)	22.336.133.611,30 Ευρώ
Γαλλική Δημοκρατία	16.773.596.199,72 Ευρώ
Ιταλική Δημοκρατία	14.739.467.996,33 Ευρώ
Βασίλειο της Ισπανίας	9.794.387.452,71 Ευρώ
Βασίλειο των Κάτω Χωρών	4.703.995.187,73 Ευρώ
Βασίλειο του Βελγίου	2.860.942.462,10 Ευρώ
Δημοκρατία της Αυστρίας	2.290.192.933,16 Ευρώ
Πορτογαλική Δημοκρατία	2.064.558.742,44 Ευρώ
Δημοκρατία της Φινλανδίας	1.478.947.787,45 Ευρώ
Ιρλανδία	1.310.046.500,93 Ευρώ
Δημοκρατία της Σλοβακίας	817.850.223,95 Ευρώ
Δημοκρατία της Σλοβενίας	387.812.451,16 Ευρώ
Μεγάλο Δουκάτο του Λουξεμβούργου	206.054.851,64 Ευρώ
Κυπριακή Δημοκρατία	161.470.573,49 Ευρώ
Δημοκρατία της Μάλτας	74.543.025,89 Ευρώ
ΣΥΝΟΛΟ	80.000.000.000,00 Ευρώ

Στις 2/5/2010 ανακοινώθηκαν τα πρώτα μέτρα δημοσιονομικής προσαρμογής και εξυγίανσης που περιέχονταν στο μνημόνιο. Τα μέτρα επικεντρώνονταν στην αύξηση του συντελεστή του Φόρου Προστιθέμενης Αξίας, του ειδικού φόρου κατανάλωσης στα προϊόντα καπνού, στα οινοπνευματώδη και στα υγρά καύσιμα καθώς και στην αύξηση στις αντικειμενικές τιμές ακινήτων. Ταυτόχρονα όριζε μείωση κατά 8% στα επιδόματα των δημοσίων υπαλλήλων καθώς και κατά 3% στα επιδόματα των υπαλλήλων της ΔΕΚΟ. Όριζε ακόμα αύξηση στα όρια ηλικίας για την συνταξιοδότηση των γυναικών που εργάζονταν στο δημόσιο τομέα στα 65 έτη τουλάχιστον μέχρι το 2013 και δυσμενείς μεταβολές στα εργασιακά θέματα (αύξηση του ορίου απολύσεων, μείωση του κατώτατου μισθού κ.τ.λ.). Αυξήθηκαν επίσης οι αντικειμενικές τιμές των ακινήτων ενώ πρόσθεσε μια τιμή 10% στους φόρους εισαγωγής επί της αξίας των εισαγόμενων αυτοκινήτων. Επιπλέον αντικαθιστούσε τον 13^ο και τον 14^ο μισθό των δημοσίων υπαλλήλων των οποίων οι αποδοχές ήταν μέχρι 3000 Ευρώ με επίδομα 500 Ευρώ με πλήρης κατάργηση των δύο μισθών στην περίπτωση που οι αποδοχές ήταν μεγαλύτερες. Τέλος αντικαθιστούσε τη 13^η και τη 14^η σύνταξη που ήταν πάνω από 2500 Ευρώ με επίδομα 800 Ευρώ.

Η αλήθεια είναι ότι οι περισσότερες από τις προβλεπόμενες μεταρρυθμίσεις που περιλάμβανε το πρώτο μνημόνιο δεν υλοποιήθηκαν. Κυρίως στους τομείς της αντιμετώπισης της φοροδιαφυγής, της αποτελεσματικής είσπραξης των φόρων και των απαραίτητων ιδιωτικοποιήσεων υπήρξαν καθυστερήσεις για διάφορους λόγους (ελλιπής εφαρμογή των διαρθρωτικών αλλαγών, εγγενείς αδυναμίες της δημόσιας διοίκησης, κοινωνικές αναταραχές κ.τ.λ.). Παρόλα αυτά η Ελλάδα ελάττωσε σε σημαντικό βαθμό το κρατικό έλλειμμα (από 15,75% του ΑΕΠ το 2009 σε 9,25% το 2011 περισσότερο δηλαδή από τις υπόλοιπες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης). Επίσης προχώρησε σε θεσμικές αλλαγές (μεταρρυθμίσεις στο σύστημα των συντάξεων, ενοποίηση μισθολογίων του δημοσίου κ.τ.λ.) οι οποίες μεσοπρόθεσμα θα φέρουν θετικό αποτέλεσμα. Το συμπέρασμα είναι ότι η εφαρμογή του πρώτου μνημονίου δε μπορεί να θεωρηθεί σε καμία περίπτωση αποτυχία γιατί παρά τα επιμέρους προβλήματα, ήταν η πρώτη σοβαρή προσπάθεια μέσα στις τελευταίες δεκαετίες εξορθολογισμού της ελληνικής οικονομίας. (Παπαστάθης, 2012)

Δυστυχώς παρά τις προσπάθειες στη Ελληνικής κυβέρνησης και των πολιτών, το χρέος της χώρας μέσα στο 2011 (πριν την ψήφιση του μεσοπρόθεσμου προγράμματος) είχε φτάσει στα 355 δις Ευρώ δηλαδή στο 170,6% του ΑΕΠ. Αυτές οι αρνητικές ενδείξεις καθιστούσαν την οικονομία της Ελλάδας αδύναμη και την πιθανότητα υπογραφής ενός νέου οικονομικού προγράμματος εντελώς βέβαιη.

4.2. 2ο Μνημόνιο

Το δεύτερο μνημόνιο υπογράφηκε στις πρωινές ώρες στις 13/2/2012 υπό την κυβέρνηση του Λουκά Παπαδήμου. Υπέρ της ψήφισης του δεύτερου πακέτου μέτρων ήταν 199 βουλευτές, 74 ψήφισαν κατά, ενώ 5 ψήφισαν παρών. Στόχος αυτού μνημονίου ήταν η μείωση του δημόσιου χρέους της Ελλάδας και η σωτηρία της εθνικής οικονομίας.

Στις 23/8/2011 μετά από έκτακτη σύνοδο κορυφής της Ευρωπαϊκής Ένωσης η οποία είχε σαν στόχο στη συγκρότηση ενός ολοκληρωμένου σχεδίου αντιμετώπισης της οικονομικής κρίσης στην Ευρωζώνη, δημιουργήθηκε μια συμφωνία η οποία απέβλεπε σε μείωση (κούρεμα) του ελληνικού χρέους κατά 50%, ένα πακέτο βοήθειας προς τη χώρα ύψους 130 δις Ευρώ καθώς και μείωση των ελληνικών ομολόγων κατά 50%. Επίσης αποφασίστηκε να υπάρχει πρόγραμμα δημοσιονομικής εφαρμογής μέχρι το 2021 και δημιουργία μηχανισμού εποπτείας στην Ελλάδα για την τήρηση των ρυθμίσεων. Αποφασίστηκε ακόμα και μια ανακεφαλαιοποίηση των ελληνικών τραπεζών και αύξηση των κεφαλαίων του Ταμείου Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας. Η πρόταση αυτή βρήκε σύμφωνη την κυβέρνηση και αντίθετα όλη τα κόμματα της αντιπολίτευσης. Μετά την αποτυχημένη προσπάθεια του να περάσει την ιδέα του δημοψηφίσματος, ο Γεώργιος Παπανδρέου παραιτήθηκε από πρωθυπουργός της χώρας με αποτέλεσμα στις 10/11/2011 να αναλάβει την διακυβέρνηση της χώρας ο Λουκάς Παπαδήμος. Ταυτόχρονα η οικονομία της χώρας συνέχισε να χειροτερεύει με την ανεργία να φτάνει στο 20,9% σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ. Το τελικό αποτέλεσμα ήταν η ψήφιση του δεύτερου μνημονίου ενώ στις 9/3/2011 ολοκληρώθηκε με επιτυχία η αναδιάρθρωση του χρέους (PSI).

Το συνολικό ποσό που πήρε η χώρα ως δάνειο από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο ήταν 28 δις Ευρώ (σε 17 δόσεις των 1,65 δις) ενώ τα κράτη της Ευρωζώνης θα έδιναν συνολικά 144,7 δις. Η χώρα είχε περιθώριο να αποπληρώσει αυτό το δάνειο μέχρι το 2016.

Τα μέτρα που περιείχε το νέο μνημόνιο ήταν επώδυνα για τον ελληνικό λαό. Ένα από αυτά ήταν η κατάργηση 150.000 θέσεων εργασίας, από το δημόσιο τομέα από τις οποίες οι 15.000 να είναι εντός του 2012 και των Οργανισμών Κατοικίας και Εστίασης. Επίσης αυξήθηκε η τιμή στα εισιτήρια στις Αστικές Συγκοινωνίες και στον ΟΣΕ κατά 25%. Ακόμα έγιναν μειώσεις σε μισθούς, συντάξεις, επιδόματα, δαπάνες υγείας, άμυνας και λειτουργιών του κράτους. Τέλος το μνημόνιο επέβαλλε το

κλείσιμο 200 εφοριών καθώς και κατάργηση των φοροαπαλλαγών και του χαμηλού Φόρου Προστιθέμενης Αξίας στη νησιωτική Ελλάδα.

Η εφαρμογή των μέτρων του δεύτερου μνημονίου δημιούργησε δυο μείζονα ερωτήματα. Το πρώτο ήταν αν το ελληνικό χρέος έγινε βιώσιμο μετά το κούρεμα, ενώ το άλλο ήταν αν η εφαρμογή των μέτρων θα βοηθούσε την Ελλάδα να απεγκλωβιστεί από την "παγίδα της χρεοκοπίας". Πρώτα από όλα θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι βιώσιμο δημόσιο χρέος είναι εκείνο του οποίου οι δανειακές υποχρεώσεις που δημιουργεί, μπορούν να εξυπηρετηθούν από ένα συνδυασμό μέσω χρηματοδότησης (πρωτογενής ρευστότητα, ρευστοποίηση περιουσιακών στοιχείων κ.τ.λ.).

Η αξιολόγηση βιωσιμότητας του χρέους είναι πολύ σημαντική για τον προσδιορισμό μιας στρατηγικής εξόδου από την οικονομική κρίση. Η έλλειψη βιωσιμότητας του χρέους έχει ως συνέπεια την υπονόμευση της δυνατότητας του ελληνικού κράτους να καλύπτει τις δανειακές ανάγκες της, καθώς και την απαξίωση και την απώλεια μεγάλου μέρους δημόσιας και ιδιωτικής περιουσίας (αποπληθωρισμός). Αυτά τα αρνητικά αποτελέσματα μπορούν να αποφευχθούν με τη διαμόρφωση μιας οικονομίας που δημιουργεί πόρους μέσω της αναπτυξιακής δυναμικής. Για να γίνει αυτό θα πρέπει να γίνει αντιληπτή η αμφίδρομη σχέση της βιωσιμότητας του χρέους με τη μακροοικονομική και χρηματοπιστωτική σταθερότητα και με την οικονομική μεγέθυνση.

Αξιοσημείωτο είναι ότι η νέα αυτή δανειακή συμφωνία δε θέτει ως προϋπόθεση την έξοδο της χώρας από την κρίση. Αντίθετα την εγκλωβίζει, περιορίζοντας δραματικά τις πιθανότητες να ανακτήσει τη χρηματοπιστωτική της σταθερότητα και την αναπτυξιακή δυναμική της, δημιουργώντας έτσι την ανάγκη μείωσης του νομισματικού και πιστωτικού ρίσκου της και την αύξηση των περιθωρίων ασφαλείας του νέου δανεισμού. Οπότε στα πλαίσια της οικονομικής πολιτικής το δεύτερο μνημόνιο δε δημιουργεί τις απαραίτητες προϋποθέσεις ώστε η χώρα να επιστρέψει στις ιδιωτικές αγορές κεφαλαίου. Κατά τους ιθύνοντες του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου μέχρι το 2020 το δημόσιο χρέος της Ελλάδας θα έχει γίνει 116,5% του ΑΕΠ. Ωστόσο καμία εμπειρική και θεωρητική θεμελίωση δε δείχνει ότι και σε αυτό το ποσοστό, το χρέος της χώρας θα είναι βιώσιμο.

Συμπερασματικά λοιπόν τα μέτρα του δεύτερου μνημονίου δε διαμορφώνουν τη βιωσιμότητα του χρέους και ούτε το προσδοκώμενο πρωτογενές πλεόνασμα. Ακόμα και με την εφαρμογή τους και με την επίτευξη των δημοσιονομικών στόχων του

προγράμματος, η πρωτογενής ρευστότητα που θα δημιουργηθεί δε θα αρκεί προκειμένου να εξυπηρετήσει τις "κουρεμένες" δανειακές υποχρεώσεις της χώρας. Αυτό σήμαινε ότι το τρίτο πακέτο χρηματοδοτικής στήριξης από την Τρόικα τα επόμενα χρόνια, με ή χωρίς επιμήκυνση της δημοσιονομικής προσαρμογής, ήταν αναπόφευκτο, αφού θα παρέμενε εγκλωβισμένη στην κρίση και τον αποπληθωρισμό και δε θα διέθετε παραγωγική δομή για να ικανοποιήσει τις δανειακές της υποχρεώσεις με εγχώρια ρευστότητα. (Αργείτης, 2012)

4.3. 3^ο Μνημόνιο

Το τρίτο μνημόνιο υπογράφηκε στις 14/8/2015. Πρωθυπουργός της χώρας για τούτη την περίοδο ήταν ο Αλέξανδρος (Αλέξης) Τσίπρας ο οποίος, πριν την εκλογή του τον Ιανουάριο του 2015, είχε υποσχεθεί ότι τα μνημόνια και η συνακόλουθη λιτότητα θα αποτελούσαν παρελθόν, αμέσως μετά την ανάληψη της διακυβέρνησης από την κυβέρνησή του.

Λίγο μετά το σχηματισμό της, η νέα κυβέρνηση ξεκίνησε τις διαπραγματεύσεις με τους δανειστές. Μετά όμως από 5 μήνες και 38 ευρωπαϊκά συμβούλια στις Βρυξέλλες (Eurogroup), δε διαμορφώθηκε συμφωνία η οποία να ανταποκρίνεται στην οικονομική κατάσταση της χώρας. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα στις 5/7/2015 τη διεξαγωγή ενός δημοψηφίσματος με ερώτημα εάν θα έπρεπε να γίνουν αποδεκτά τα μέτρα τα οποία προτάθηκαν στο Eurogroup που διεξήχθη στις 25/6/2015. Λίγες μέρες μετά την ανακοίνωση του δημοψηφίσματος από τον πρωθυπουργό στις 27/7/2015, ο πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής JeanClaudeJuncker, η καγκελάρια της Γερμανίας AngelaMerkel και ο πρόεδρος της Γαλλίας FrancoisOland δήλωσαν ότι το αποτέλεσμα που θα προκύψει θα αφορά την παραμονή ή την αποχώρηση της Ελλάδας από την Ευρωζώνη (Grexit)². Τον ίδιο μήνα εφαρμόστηκαν στη χώρα οι κεφαλαιακοί έλεγχοι (capitalcontrols), με αποτέλεσμα οι τράπεζες να κλείσουν για 20 μέρες και το ποσό της ανάληψης χρημάτων να μειωθεί στα 60 Ευρώ προκειμένου να αποφευχθεί η πλήρης καταστροφή του τραπεζικού συστήματος της Ελλάδας. Παρόλο που το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος ήταν η καταψήφιση των νέων μέτρων με ποσοστό κοντά στο 62,15%, η κυβέρνηση συνέχισε τις συζητήσεις που αφορούσαν τη διαμόρφωση ενός τρίτου μνημονίου, οι οποίες κατέληξαν μετά από πολύωρες διαπραγματεύσεις σε συμφωνία στις 13/8/2015. Παρά το γεγονός ότι η συμφωνία αυτή (που αφορούσε την τρίτη δανειακή σύμβαση) προκάλεσε έντονες αντιδράσεις στο εσωτερικό του κόμματος του Αλέξη Τσίπρα, τελικά το τρίτο μνημόνιο ψηφίστηκε στις 14/8/2015, με 221 βουλευτές να ψηφίζουν υπέρ.

Το συνολικό ποσό το οποίο εισέπραξε η χώρα με την υπογραφή της νέας αυτής συμφωνίας ήταν συνολικά 86 δις Ευρώ (που τα 25 από αυτά θα προορίζονταν για τη στήριξη των ελληνικών τραπεζών με ανακεφαλαιοποίηση) ενώ τα μέτρα που περιείχε ήταν τόσο αυστηρά και σκληρά που έχουν οδηγήσει την χώρα και το λαό

²Βέβαια η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν έχει τη νομική δυνατότητα να διώξει την Ελλάδα ή οποιοδήποτε κράτος μέλος από την Ευρωζώνη. Η ένταξη της Ελλάδας στο ευρώ αποφασίστηκε ως προσχώρηση μονής κατεύθυνσης (one-way) και αποτελεί για αυτό το λόγο τον ύστατο στόχο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. (Παπαστάθης, 2012)

κυριολεκτικά στα όρια τους. Πέρα από την είσπραξη εσόδων και τις ιδιωτικοποιήσεις (μέτρα τα οποία περιλαμβάνονταν και στα δύο προηγούμενα μνημόνια), το μνημόνιο αυτό επικεντρώνεται κυρίως σε δύο παράγοντες: τη φορολογία και το ασφαλιστικό. (Επιτροπή Αλήθειας Δημοσίου Χρέους, 2015)

Όσον αφορά τη φορολογία, αυξάνεται ο χαμηλός συντελεστής φορολόγησης εισοδημάτων από ακίνητα (ενοίκια) από 11% σε 15% εάν οι ετήσιες εισφορές είναι μέχρι 12000 Ευρώ και ο υψηλός συντελεστής από 33% σε 35% που οι εισφορές είναι άνω των 12000 Ευρώ. Επίσης θα αυξανόταν σταδιακά ο συντελεστής φορολόγησης εισοδημάτων για τους αγρότες από το 13% στο 20% μέσα στο 2016 και στο 26% το 2017. Επιπλέον η ειδική εισφορά αλληλεγγύης θα ενσωματωνόταν στις κλίμακες φορολογίας εισοδημάτων των φυσικών προσώπων. Τέλος καταργούνται όλες οι εξαιρέσεις και οι απαλλαγές από τη φορολογία εισοδήματος που αφορούν σε διάφορες κατηγορίες επιχειρήσεων .

Τα μέτρα που όριζε το μνημόνιο στο θέμα του ασφαλιστικού αφορούσε τη σύνδεση των εισφορών και των παροχών σε όλα τα Ταμεία καθώς και στην ενοποίηση των Ταμείων στο ΕΤΕΑ (Ενιαίο Ταμείο Επικουρικής Ασφάλισης) μέχρι το 2017. Επιπλέον όριζε τον υπολογισμό των εισφορών για τους ελεύθερους επαγγελματίες με βάση το εισόδημα τους. Η επιβολή της ρήτρας μηδενικού ελλείμματος στην επικουρική ασφάλιση ήταν άλλο ένα από τα μέτρα, όπως επίσης και η κατάργηση του 20% των προνομιούχων του Επιδόματος Κοινωνικής Αλληλεγγύης Συνταξιούχων (ΕΚΑΣ) μέχρι το Μάρτιο του 2016. Τέλος επέβαλλε την αύξηση των εισφορών του Οργανισμού Γεωργικών Ασφαλίσεων (ΟΓΑ).

Και το τρίτο μνημόνιο, όπως και τα δυο μνημόνια που προηγήθηκαν, μετέφερε τα βάρη της διαρθρωτικής προσαρμογής στην ελληνική κοινωνία. Απόρροια ήταν η αύξηση της φτώχειας και της ταξικής κατανάλωσης καθώς και ο κοινωνικός αποκλεισμός. Ο παρακάτω πίνακας απεικονίζει τη σύνθεση της δημοσιονομικής προσαρμογής κατά τη διάρκεια του προγράμματος:

Πίνακας 13 *Σύνθεση της δημοσιονομικής προσαρμογής κατά τη διάρκεια του προγράμματος*

% του ΑΕΠ	2015	2016	2017	2018
Συνταξιοδοτικές Μεταρρυθμίσεις	0,4%	1,3%	1,7%	1,9%
Φ.Π.Α.	0,4%	1,1%	1,1%	1,1%
Φόροι Εισοδήματος	0,3%	0,8%	0,9%	0,8%
Άλλα μέτρα - δαπάνες	0,1%	0,5%	0,5%	0,5%
Άλλα μέτρα – έσοδα	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%
Συνολική προσαρμογή	1,4%	3,6%	4,2%	4,3%

Πηγή: Commission Staff Working Document, Brussels, 2015

Τα μέτρα του τρίτου μνημονίου μετέτρεψαν την Ελλάδα σε έναν τόπο εντελώς ανεπιθύμητο για επενδύσεις, με αποτέλεσμα οι κοινωνικές ομάδες ανθρώπων που πλήττονται κυρίως να είναι οι άνεργοι και οι νέοι. Επίσης είχε σοβαρές επιπτώσεις και στα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα καθώς το Σύνταγμα και το Διεθνές Δίκαιο καθίστανται πλέον μη αγώγιμα κατά τους όρους των δανειακών συμβάσεων. Επιπλέον οι τρόποι με τους οποίους υπόσχεται να δημιουργήσει διάφορες παροχές (νέες θέσεις εργασίας, πλαίσια κοινωνικής πρόνοιας, κ.τ.λ.) είναι ασαφείς και αστήριχτοι. Αποτέλεσμα του τρίτου μνημονίου ήταν η απώλεια κυριαρχίας της Ελλάδας (ακριβώς όπως είχε γίνει και με τις προηγούμενες δανειακές συμβάσεις) και η επιβολή της υποταγής και της αποικιοκρατίας τοποθετώντας οικονομικούς περιορισμούς στην νομοθεσία της χώρας. Φαινόμενα σαν και αυτό αποτελούν παράγοντες οι οποίοι μπορούν να καταργήσουν τη δημοκρατία. (Επιτροπή Αλήθειας Δημοσίου Χρέους, 2015)

Το πλαίσιο του τρίτου μνημονίου αποτυπώνεται συνοπτικά στον πίνακα που ακολουθεί:

Στόχοι πρωτογενούς πλεονάσματος και πορεία αύξησης του ΑΕΠ που διέπουν το τρίτο πρόγραμμα οικονομικής στήριξης

Πίνακας 14 Στόχοι πρωτογενούς πλεονάσματος και πορεία αύξησης του ΑΕΠ

ΕΤΟΣ	Στόχος Πρωτογενούς Πλεονάσματος	Αύξηση ΑΕΠ
2015	-0,25%	-2,3%
2016	+0.5%	-1,3%
2017	+1,75%	+2,7%
2018	+3,5%	+3.1%

4.4. Σύγκριση των τριών μνημονίων

Το κάθε ένα από αυτά τα μνημόνια περιείχε οικονομικά μέτρα τα οποία είχαν συγκεκριμένους στόχους προς επίτευξη, ενώ κύριος σκοπός τους ήταν η δημιουργία μιας δυνατής, σταθερής και ανταγωνιστικής οικονομίας για την χώρα. Μέχρι τώρα το συνολικό ποσό το οποίο έχει δεχτεί η Ελλάδα από τις δανειακές συμβάσεις, που περιλαμβάνονταν στη διαδικασία υπογραφής των μνημονίων, αγγίζει τα 326 δις Ευρώ (δηλαδή περίπου 30.000 Ευρώ ανά Έλληνα πολίτη).

Πριν αρχίσει η σύγκριση όμως, θα παρουσίαζε ενδιαφέρον μια σύντομη αναφορά στις γενικές οικονομικές συνέπειες των μνημονίων. Καταρχήν το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ) της χώρας συρρικνώθηκε από 237,431 δις Ευρώ σε 179,081 δις Ευρώ. Επιπλέον μειώθηκε η αποταμίευση στον ιδιωτικό τομέα από 38,672 δις σε 13,877 δις Ευρώ. Ακόμα οι δημόσιες δαπάνες μειώθηκαν κατά 4,7% (από 54% σε 49,3%) εξαιτίας των διαρκών περικοπών. Επίσης παρά τα κουρέματα το δημόσιο χρέος (όπως ορίζεται από τη συνθήκη του Μάαστριχ) αυξήθηκε από το 126,8% του ΑΕΠ στο 177,1% του ΑΕΠ. Μια ακόμη συνέπεια ήταν η ραγδαία μείωση στη χρηματοδότηση του ιδιωτικού τομέα από το 2009 μέχρι το 2014 ο αρνητικός ρυθμός ετήσιας μεταβολής που εμφάνισε ήταν -3,1% ενώ το 2008 κατέγραφε αύξηση με ετήσιο ρυθμό 15,9%. Αποτέλεσμα της οικονομικής λιτότητας από την εφαρμογή των μνημονίων ήταν επίσης και η πτώση των αμοιβών εξαρτημένης εργασίας, οι οποίες από 84,4 δις Ευρώ (ποσό σε τρέχουσες τιμές που είχε καταγραφεί το 2009) μειώθηκαν σε 59,887 δις το 2014. Τέλος η καταναλωτική δαπάνη μειώθηκε από 221,619 δις Ευρώ το 2009 σε 170 δις το 2014. (Κράλογλου, 2015)

Ανάμεσα στο πρώτο και το δεύτερο μνημόνιο δεν υπάρχουν διαφορές όσον αφορά τα μέτρα και τους στόχους. Το σημείο στο οποίο διαφέρουν είναι η προτεραιότητα των στόχων που θέτουν. Αντίθετα από το πρώτο μνημόνιο του οποίου ο κυριότερος σκοπός ήταν ο απεγκλωβισμός της οικονομίας της Ελλάδας από τη δίνη της ύφεσης στην οποία είχε περιέλθει από το 2008, το δεύτερο μνημόνιο εστίαζε περισσότερο στην ανάγκη ολοκλήρωσης αναπτυξιακών διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων, προκειμένου να επιτευχθεί μια πιο αργή δημοσιονομική προσαρμογή και μια σταδιακή διαδικασία ιδιωτικοποιήσεων. Το PSI (το "κούρεμα" του ελληνικού χρέους που πραγματοποιήθηκε λίγο μετά την υπογραφή του δεύτερου μνημονίου) αποτελούσε βασικό μέρος του δεύτερου προγράμματος που η επιτυχία του θα επέτρεπε στην κυβέρνηση να εστιάσει στις διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις οι οποίες ήταν απαραίτητες για την ανάπτυξη μεσοπρόθεσμα. (Παπαστάθης, 2012)

Αντίστοιχα το δεύτερο μνημόνιο δε διέφερε σε τίποτα από το τρίτο όσον αφορά τα μέτρα, τους στόχους. Παρόλα αυτά όμως το τρίτο μνημόνιο περιείχε περισσότερα μέτρα τα οποία αφορούσαν κυρίως τις συντάξεις και στους μισθούς. Επίσης το τρίτο μνημόνιο έδινε προτεραιότητα στην πραγματοποίηση των μεταρρυθμίσεων που αφορούσαν τη φορολογία και το ασφαλιστικό ενώ το δεύτερο μνημόνιο επικεντρωνόταν στην υλοποίηση μεταρρυθμίσεων που αφορούσαν τη δημοσιονομική προσαρμογή και τις ιδιωτικοποιήσεις (όπως αναφέρθηκε στην προηγούμενη παράγραφο).

Συνοψίζοντας λοιπόν τα τρία μνημόνια διαφέρουν κυρίως στην προτεραιότητα των στόχων που θέτουν για την ελληνική οικονομία καθώς και στις πολιτικές που θα πρέπει να αξιοποιηθούν για την υλοποίησή τους. Κατά τ' άλλα όμως τα έγγραφα αυτά δε διαφέρουν σε άλλα πράγματα. Ούτε στα μέτρα που περιέχουν ούτε και στο γεγονός ότι στοχεύουν στη διαμόρφωση μιας ισχυρής και ανταγωνιστικής οικονομίας.

Οπότε στο ερώτημα που αφορά το μνημόνιο του οποίου η εφαρμογή ήταν η πιο επώδυνη για τον ελληνικό λαό, η απάντηση είναι ότι και τα τρία μνημόνια περιείχαν οικονομικά μέτρα και νόμους οι οποίοι που δοκίμασαν τις οικονομικές αντοχές της Ελλάδας φέρνοντας τους Έλληνες πολίτες στα οικονομικά τους όρια. Βέβαια είναι εμφανές ότι τα επίπεδα της ύφεσης και της ανεργίας στη χώρα ανεβαίνουν μέρα με τη μέρα και οι διάφορες παροχές σε τομείς όπως η εκπαίδευση και η υγεία συνεχώς μειώνονται. Από αυτά τα γεγονότα όμως δε προκύπτει ότι η εφαρμογή των μέτρων ενός νέου μνημονίου είναι πιο επώδυνες από την πραγματοποίηση των μέτρων ενός προηγούμενου. (Επιτροπή Αλήθειας Δημοσίου Χρέους, 2015)

5. Δημόσιο Χρέος

Μετά την εφαρμογή του δεύτερου μνημονίου παρουσιάστηκαν δυο σημαντικά προβλήματα. Το πρώτο ήταν το δημοσιονομικό κενό (κοινωνικές δαπάνες, ληξιπρόθεσμα χρέη κ.τ.λ.) το οποίο η κυβέρνηση θα έπρεπε να καλύψει με νέα μέτρα. Το συγκεκριμένο πρόβλημα εμποδίζει την Ελλάδα να δανειστεί με "λογικούς" όρους. Μια πιθανή λύση η οποία θα ανταποκρίνεται στα τωρινά δεδομένα είναι μια δανειακή στήριξη με ορισμένες διευκολύνσεις (π.χ. μείωση των επιτοκίων). Ακόμα όμως και αυτή η λύση θεωρείται προσωρινή και εξασφαλίζει την " κάλυψη" του δημοσιονομικού κενού μόνο για ένα μικρό χρονικό διάστημα.

Το δεύτερο και μείζον πρόβλημα που προέκυψε από την εφαρμογή του μνημονίου είναι το μέγεθος του δημοσίου χρέους της χώρας. Το συγκεκριμένο πρόβλημα δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί από τη λύση που προαναφέρθηκε. Η λύση που απαιτείται για το συγκεκριμένο πρόβλημα είναι να καταστεί το χρέος βιώσιμο χωρίς οποιαδήποτε αναδιάρθρωση (π.χ. νέο κούρεμα), επιμήκυνση περιόδων πληρωμής χρεών ή άλλες διευκολύνσεις . Προκειμένου να γίνει αυτό θα πρέπει να γίνουν προσπάθειες αποταμίευσης σε εθνικό επίπεδο (δηλαδή δημιουργία πρωτογενών πλεονασμάτων και ιδιωτικοποιήσεις) καθώς και δυνατότητα χρηματοδότησης από τις αγορές, με όρους στους οποίους μπορεί η χώρα να ανταποκριθεί.

Ορισμένες διευκολύνσεις οι οποίες θα μπορούσαν να βοηθήσουν στην ελάφρυνση του χρέους αποτελούν η μείωση των επιτοκίων δανεισμού, η μετάθεση πληρωμής και η κεφαλαιοποίηση των τόκων για τα δάνεια του Ταμείου Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (EFSF) και η επιμήκυνση των περιόδων πληρωμής. Η πιθανότητα εφαρμογής αυτών των διευκολύνσεων όχι μόνο δε θα πρέπει να υποτιμηθεί αλλά θα πρέπει να ενταχθεί σε μια γενικότερη λύση του μεγάλου προβλήματος του χρέους. Μια περίπτωση σαν και αυτή θα μπορούσε να επιφέρει πολλά πλεονεκτήματα όπως αύξηση θέσεων εργασίας. Το θέμα όμως είναι ότι ακόμα και αυτές οι ελαφρύνσεις δε θα αρκούσαν για να λυθεί το πρόβλημα του δημοσίου χρέους ούτε και για να μπορέσει η Ελλάδα να επιστρέψει επιτυχώς στις αγορές.

Σήμερα μεταξύ των οικονομολόγων και εκπροσώπων οικονομικών συμφερόντων διαπιστώνεται ότι η αναδιάρθρωση του ελληνικού χρέους είναι αναπόδραστη. Μια μείωση του υπολοίπου του χρέους ακόμα και σταδιακά θα μπορούσε να θεωρηθεί κίνητρο για να συνεχιστεί η εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων. Σύμφωνα όμως με τα επίσημα στοιχεία η Ελλάδα αδυνατεί να λύσει το πρόβλημα του Δημοσίου Χρέους της αφού η παραγωγική της βάση έχει καταρρεύσει, κάνοντας τη διατήρηση

πρωτογενών πλεονασμάτων σχεδόν αδύνατη (αφού δεν μπορούν να στηριχθούν πάνω σε μια εξασθενημένη οικονομία), ούτε μπορεί να επιτύχει μια ουσιαστική μείωση του χρέους μέσω των ιδιωτικοποιήσεων. Επίσης οι πιθανότητες οικονομικής μεγέθυνσης της χώρας είναι περιορισμένες, εξαιτίας της αναιμικής εξαγωγικής δραστηριότητας, της πολιτικής αβεβαιότητας, και της συνεχούς περιοριστικής δημοσιονομικής πολιτικής (λιτότητα).

Γενικά έχει παρατηρηθεί ότι τα πολύ μεγάλα χρέη γίνονται ανεξέλεγκτα και μη βιώσιμα προκαλώντας αβεβαιότητα και πάσης φύσεως οικονομικούς κινδύνους. Άμεση συνέπεια είναι οι δανειστές να επιβάλλουν υψηλά πριμ ρίσκου, ειδικά όταν πιστεύουν ότι η χώρα αυτή θα χρεοκοπήσει οδηγώντας την έτσι στην οικονομική της πτώση και αφαιρώντας από τις ηγεσίες τη δυνατότητα να επέμβουν και να αντιμετωπίσουν την κατάσταση. Ακόμα και αν το χρέος φαίνεται να μην οδηγεί στην πλήρη κατάρρευση τείνει να επιβραδύνει την ανάπτυξη της χώρας.

Συμπερασματικά λοιπόν η χώρα είναι δύσκολο να επιστρέψει στις αγορές κεφαλαίου για την αναχρηματοδότηση του τεράστιου χρέους της με λογικούς όρους, αφού το μέγεθός του θεωρητικά θα λειτουργήσει απαγορευτικά για οποιονδήποτε δανειστή, επηρεάζοντας έτσι αρνητικά τους ρυθμούς μεγέθυνσης. Βέβαια δεν είναι αδύνατο, όπως αποδείχθηκε από την πρόσφατη έκδοση ομολόγων δεκαετούς διάρκειας, τα οποία κατάφεραν να γίνουν αντικείμενο ανέλπιστα μεγάλης ζήτησης με επιτόκιο μικρότερο του 1%. Ζητούμενο, φυσικά, είναι να υπάρχει συνέχεια για πολλά χρόνια ακόμη, προκειμένου να υποκατασταθεί το σύνολο του χρέους, πράγμα δύσκολο λόγω της στείρας πολιτικής αντιπαράθεσης, των κομματικών συμφερόντων και των απρόβλεπτων εξωγενών παραγόντων. Φαίνεται λογικό επομένως ένα κούρεμα του χρέους εντός της Ευρωζώνης που θα έδινε ώθηση στην ανάπτυξη, επιταχύνοντας τις επενδύσεις με ταυτόχρονη μείωση της πίεσης για πρωτογενή πλεονάσματα. Το σπουδαιότερο πλεονέκτημα για την Ελλάδα από μια οργανωμένη διαγραφή του χρέους εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι η ανταπόκριση της χώρας στις προσδοκίες των αγορών. Επίσης θα υπήρχε μια πιο ισορροπημένη κατανομή του οικονομικού βάρους μεταξύ δανειστών και οφειλετών συνδράμοντας με τον τρόπο αυτό στην σταθεροποίηση της Ε.Ε.

Ταυτόχρονα όμως από τη στιγμή που οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις έχουν εγγυηθεί τα δάνεια στην Ελλάδα, κάθε πιθανή περικοπή θα αύξανε το δικό τους χρέος, το κόστος εξυπηρέτησης και θα επιβάρυνε τους δικούς τους φορολογούμενους. Η περικοπή χρεών στις χώρες είναι γενικά ένα πολιτικά ευαίσθητο ζήτημα καθώς

εμπεριέχει το λεγόμενο "ηθικό κίνδυνο" και δε θα πρέπει να υποτιμάται από τις ελληνικές πολιτικές. Κάτι τέτοιο θα μπορούσε να προκαλέσει χαλάρωση των αυστηρών μέτρων δημοσιονομικής πολιτικής και ανάσχεση των μεταρρυθμίσεων όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά και σε όλες τις χώρες που βρίσκονται στην ίδια οικονομική κατάσταση και που θα προσδοκούσαν ανάλογη μεταχείριση. Αν η ελληνική κυβέρνηση δεν υπολόγιζε τις ανησυχίες των εταίρων, οι οικονομικές ζημιές, που θα δημιουργούνταν από τη διαταραχή των σχέσεων της χώρας με τα υπόλοιπα ευρωπαϊκά κράτη, θα ήταν ανυπολόγιστες. Θα μπορούσε να δημιουργήσει ακόμα και την πιθανότητα εξόδου της χώρας από την Ευρωζώνη. Ένας ακόμη βασικός παράγοντας που θα μπορούσε να αυξήσει την πιθανότητα αναδιάρθρωσης του χρέους είναι σίγουρα η αξιοπιστία της χώρας. Η αξιοπιστία εξαρτάται από την εξέλιξη της δημοσιονομικής πολιτικής της χώρας, τις μεταρρυθμίσεις και την αξιοποίηση των εθνικών φυσικών πόρων. Αυτό σημαίνει ότι όσο θα καθυστερεί η υλοποίηση των μεταρρυθμίσεων, τόσο θα δυσχεραίνει η οικονομική κατάσταση και οι διαπραγματευτικές δυνατότητες συνεχώς θα μειώνονται.

Παρόλα αυτά η διαγραφή των χρεών της Ελλάδας προς άλλα κράτη είναι ένα θέμα το οποίο έχει συζητηθεί από πολιτική άποψη, παρά τις έντονες αντιδράσεις σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο μέτρο. Μεσοπρόθεσμα υπάρχουν δυνατότητες μείωσης του υπολοίπου του χρέους με την προϋπόθεση ότι δε θα παρουσιαστεί σαν "κούρεμα". Τα δύο ευρωπαϊκά εργαλεία με τα οποία μπορεί να επιτευχθεί ο στόχος αυτός είναι η ανάληψη κόστους ανακεφαλαιοποίησης των τραπεζών και η αμοιβαιοποίηση του χρέους. (ΓΠΒ, 2014)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Συγκριτική μελέτη των κρίσεων χρέους και των πτωχεύσεων στην Ελλάδα

Μελετώντας τις κρίσεις χρέους που παρουσιάστηκαν διαχρονικά στην χώρα μας διαπιστώνουμε πολλά κοινά σημεία.

Αν και δεν προκάλεσαν πτώχευση όλες οι οικονομικές κρίσεις που βίωσε η χώρα στο εσωτερικό της,(περίπτωση 1970-1980, 2010), όλες οι πτωχεύσεις στην Ελλάδα έπονται διεθνών οικονομικών κρίσεων. Είναι αλήθεια ότι όλες οι πτωχεύσεις της χώρας εντάσσονται σε ένα δυσμενές όχι μόνο ευρωπαϊκό αλλά και συχνά παγκόσμιο περιβάλλον. Παράλληλα οι παρεμβάσεις των μεγάλων δυνάμεων εξυπηρετούσαν μόνο τα δικά τους συμφέροντα με στόχο την αποκόμιση του μέγιστου κέρδους από την εκμετάλλευση της δεινής κατάστασης της ελληνικής οικονομίας.(Μαλούχος 2009). Αλλά και η κακοδιαχείριση των υπερβολικά υψηλών δανείων από την εκάστοτε κυβέρνηση σε συνδυασμό με την κερδοσκοπική τάση των μεγάλων οικονομικών οίκων της Ευρώπης αποτέλεσε κοινή αιτία των πτωχεύσεων. Ο φαύλος κύκλος των συνεχών ελλειμμάτων, που προέρχονταν από τη λήψη δανείων για την εξυπηρέτηση παλαιότερων χρεών, δεν κατέστη δυνατό να διαρραγεί, αν και έγιναν κάποιες αποσπασματικές προσπάθειες

Η οικονομική ένδεια και η ασφυκτική πίεση για κάλυψη των αναγκών της χώρας έγινε μοχλός πίεσης για πολιτικές παρεμβάσεις που εξυπηρετούσαν συμφέροντα συγκεκριμένων χωρών. Τα μέτρα λιτότητας ήταν κοινός τρόπος αντιμετώπισης όλων των οικονομικών κρίσεων (απολύσεις, περικοπές δαπανών, μείωση συντάξεων) αν και δεν αποδείχθηκε ο καλύτερος. (Τσουλφίδης, 2012). Οι φορολογικές επιβαρύνσεις αφορούσαν σχεδόν αποκλειστικά τη μεσαία και κατώτερη οικονομική τάξη, ενώ οι ισχυροί γίνονταν ισχυρότεροι εις βάρος τους. Η αύξηση της ανεργίας σαν αποτέλεσμα των παραπάνω οδήγησε σε έντονο μεταναστευτικό ρεύμα. Το εμπόριο, η γεωργία, η ναυτιλία αλλά και το τραπεζικό σύστημα δέχτηκαν ισχυρά πλήγματα. Ενδιαφέρουσα είναι και η παρατήρηση ότι κατά τη διάρκεια αντιμετώπισης των οικονομικών κρίσεων, ο ελληνικός λαός επιδείκνυε μεγάλη δυσαρέσκεια τόσο προς την οικονομική κατάσταση όσο και προς το πολιτικό σύστημα, με αποτέλεσμα την εναλλαγή κυβερνήσεων σε σύντομο χρονικό διάστημα. (Ευθυμίου, 2010).

Βέβαια οι συνθήκες κάθε εποχής διαφοροποιούν την κάθε περίπτωση. Η πτώχευση του 1827, η πρώτη, έχει την ιδιαιτερότητα ότι έλαβε χώρα σε ένα ανύπαρκτο κράτος, που, εν μέσω πολεμικών συρράξεων, προσπαθούσε να αποκτήσει εθνική οντότητα. Η δεύτερη, του 1843, ήταν αποτέλεσμα της κακοδιαχείρισης μιας ξένης διοίκησης, που δεν ενδιαφέρθηκε ουσιαστικά για την αναμόρφωση του οικονομικού μοντέλου της χώρας. Βέβαια ήταν αναμενόμενη εξαιτίας των τεράστιου δημοσίου χρέους που δέσμευε τις παραγωγικές δυνάμεις της χώρας. Η πτώχευση του 1893 είχε την ιδιαιτερότητα της πιο απογοητευτικής από όλες. Ήταν το δυσάρεστο επιστέγασμα μιας ελπιδοφόρας εκσυγχρονιστικής προσπάθειας, που φαινόταν ότι θα απέδιδε καρπούς. Απέδειξε όμως με το χειρότερο τρόπο ότι το κράτος ήταν ανοργάνωτο και χρειαζόταν μεγάλες διαρθρωτικές αλλαγές.

Συγκρίνοντας ειδικότερα τις δυο μεγαλύτερες οικονομικές κρίσεις, που η μια οδήγησε σε πτώχευση (1932) και η άλλη σε κρίση χρέους (2010) μπορούμε να οδηγηθούμε στα εξής συμπεράσματα:

Η οικονομική κρίση του 1929 η οποία και οδήγησε την χώρα μας σε πτώχευση οφείλεται σε εξωτερικές πηγές, όπως και η κρίση χρέους του 2010. Συγκεκριμένα ξεκίνησε από τις Η.Π.Α. όταν ξέσπασε η παγκόσμια κρίση με την αγορά ακινήτων. Αποτέλεσμα του γεγονότος αυτού ήταν η εξάπλωση της κρίσης αυτής στις υπόλοιπες οικονομίες του κόσμου. Η κρίση του 1929 αντιμετωπίστηκε με μεγαλύτερο συντονισμό των κυβερνήσεων όλου του κόσμου, σε αντίθεση με αυτήν του 2008 που έφερε στην επιφάνεια αντιπαλότητες σε υπερεθνικούς σχηματισμούς αν και μέχρι τότε φαίνονταν αρραγείς. Στην τελευταία κρίση χρέους ένας θεσμός, αυτός της ΕΕ, αντιμετωπίστηκε με σκεπτικισμό. Κι αυτό διότι η ΕΕ αποδείχτηκε ανέτοιμη ή ανίκανη να αντιμετωπίσει την κρίση με γνώμονα το καλό βιοτικό επίπεδο των πολιτών της, αλλά την αντιμετώπισε με βάση μόνο τη νομισματική πολιτική της (μείωση επιτοκίων, τόνωση ρευστότητας). Η κρίση του 1929, εποχή του μεσοπολέμου, ήταν απόρροια ενός πολέμου και προπομπός ενός άλλου. Η τελευταία μπορεί να χαρακτηριστεί σαν αποτέλεσμα οικονομικού πολέμου και παιχνιδιών εξουσίας.

Η διάρκεια της οικονομικής κρίσης του 1929 σε σχέση με την κρίση χρέους του 2010 ήταν μεγάλη. Η παγκόσμια οικονομική ύφεση του 1929 ήταν μια κατάσταση με διάρκεια από ένα μέχρι δέκα χρόνια που έπληξε διάφορες χώρες του κόσμου. Στην

ουσία ήταν η μεγαλύτερη οικονομική ύφεση της σύγχρονης ιστορίας και θεωρείται στον 21ο αιώνα το κύριο παράδειγμα για τις τραγικές συνέπειες μιας οικονομικής καταστροφής. Η "Μεγάλη Ύφεση", χαρακτηρισμός που αποδόθηκε από τους οικονομικούς αναλυτές των ΗΠΑ, προκλήθηκε μετά από το χρηματιστηριακό κραχ, που ξεκίνησε στις 24 Οκτωβρίου του 1929. Τερματίστηκε στις ΗΠΑ με την ανάπτυξη της πολεμικής οικονομίας λίγο πριν ξεσπάσει ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος, στο 1939. Παρόλα αυτά η πιστωτική επέκταση πριν την κρίση του 1929 ήταν πολύ μικρότερη από το 2010, που οι πολίτες ήταν εκτεθειμένοι σε δανεισμό σε πολύ μεγαλύτερο ποσοστό.

Όπως φαίνεται από την παραπάνω παρουσίαση των κρίσεων χρέους και των πτωχεύσεων, όταν η χρηματοπιστωτική κρίση είναι η κύρια αιτία οικονομικών κρίσεων (1929,2008) τα οικονομικά προβλήματα είναι οξύτερα, ενώ η έξοδος από το σκοτεινό τούνελ της κρίσης καθυστερεί πολύ. Η έξοδος, εξάλλου, από αυτή γίνεται μια επίπονη διαδικασία και στην περίπτωση που πολλές χώρες ταυτόχρονα γίνονται θύματα της οικονομικής κακοδαιμονίας. Αν μάλιστα οι ΗΠΑ είναι η αφετηρία της κρίσης, οι διαστάσεις της γίνονται ανεξέλεγκτες και οι συνέπειές της αφορούν σε όλους τους τομείς (οικονομικούς, κοινωνικούς, πολιτικούς). Κι αυτό γίνεται εύκολα αντιληπτό, αφού τα οικονομικά μεγέθη των ΗΠΑ είναι τεράστια και η πολυπλοκότητα των επαφών της με όλο τον πλανήτη δεδομένη.

Το γεγονός ότι η ελληνική οικονομία κατάφερε να στρέψει επάνω της τα φώτα της δημοσιότητας στη διάρκεια και της κρίσης του 1929 και του 2008 προκαλεί απορία, αφού δεν αποτέλεσε το κέντρο των διεθνών αυτών κρίσεων. Η απάντηση βρίσκεται στα πάγια δημοσιονομικά προβλήματα του ελληνικού κράτους από τη στιγμή της συγκρότησής του στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Παρ' όλα αυτά η ελληνική οικονομία στις παραμονές του οικονομικού κραχ και λίγο αργότερα, είχε δείξει σημάδια οικονομικής ανάκαμψης. Αν και παρέμενε μια οικονομία κατά βάση αγροτική (τα βασικά προϊόντα που εξήγαγε ήταν καπνός και σταφίδα) και είχε να λύσει το μεγάλο πρόβλημα της αποκατάστασης των προσφύγων, κινήθηκε σε μια εκσυγχρονιστική τροχιά λόγω και της προϊούσας επαγγελματικής εξειδίκευσης αλλά και λόγω της «εκμετάλλευσης» της επιχειρηματικότητας και δημιουργικότητας που χαρακτήριζε τους πρόσφυγες. Κατά τα έτη 1927-1928 η Κοινωνία των Εθνών επέβλεπε την υλοποίηση ενός σχεδίου δημοσιονομικής ανόρθωσης και οικονομικής σταθερότητας.

Αυτό το σχέδιο είχε αρχίσει να αποδίδει καρπούς : επετεύχθη μείωση των κρατικών ελλειμμάτων και περιορισμός των πληθωριστικών τάσεων.

Από την άλλη πλευρά η ελληνική οικονομία κατά το 2008 έχει αλλάξει μορφή. Δεν είναι πια μια αγροτική οικονομία, αλλά μια οικονομία παροχής σύγχρονων υπηρεσιών (τηλεπικοινωνίες, χρηματοοικονομικές υπηρεσίες) αλλά και πιο παραδοσιακών (ναυτιλία, τουρισμός). Το κοινό νόμισμα λειτουργεί απαγορευτικά για υιοθέτηση παλαιότερων και ίσως πιο αποδοτικών μεθόδων ,όπως η υποτίμηση του εθνικού νομίσματος, αλλά και οι «εμπορικοί συμψηφισμοί». Αυτή είναι και η αιτία που δεν υφίστανται πλέον πολιτικές εξασφάλισης συναλλαγματικής ισοτιμίας. Τα Διαρθρωτικά Ταμεία της ΕΕ εξασφαλίζουν σήμερα, την εισροή κεφαλαίων, ενώ η Κοινή Αγροτική Πολιτική ελέγχει και στηρίζει την γεωργική παραγωγή. Παρ' όλα αυτά το ελλειμματικό ισοζύγιο πληρωμών είναι μια πραγματικότητα δύσκολα αντιμετωπίσιμη. Ο μόνος τρόπος αντιμετώπισής της είναι η εφαρμογή διαρθρωτικών αλλαγών που, μέσα από την αύξηση της παραγωγής, θα θέσουν τη χώρα σε αναπτυξιακή τροχιά και θα καταστήσουν την οικονομία της εξωστρεφή. Μπορεί η Κοινωνία των Εθνών να αποτελεί πια παρελθόν , αλλά το ρόλο της έχει αναλάβει να παίξει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή βάσει του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης. Η απαίτηση των Ευρωπαίων δεν είναι άλλη από την αξιοπιστία ,η οποία κατακτάται καθημερινά μέσα από τη μάχη στην παγκόσμια αγορά. Το κόστος δανεισμού του Ελληνικού Δημοσίου καθορίζεται από τη διαφορά της απόδοσης των κρατικών ομολόγων της χώρας σε σχέση με τις άλλες χώρες , η οποία διαφορά επηρεάζεται από τη δημοσιονομική πορεία της χώρας.

Σε ένα τέτοιο πλαίσιο η τελευταία παγκόσμια κρίση προκάλεσε μια σειρά από αρνητικές συνέπειες , τόσο σε τομείς της οικονομίας όσο και στον τομέα της απασχόλησης. Δεν ήταν όμως τόσο έντονες όσο σε άλλες χώρες (ακριβώς όπως και το 1930). Ο τομέας που επλήγη περισσότερο ήταν ο δημοσιονομικός , αν και πρέπει να παραδεχτούμε ότι το πλήγμα που δέχτηκε δεν ήταν τόσο απόρροια της κρίσης όσο των διαχρονικών προβλημάτων του που σχετίζονται με τον τρόπο δημιουργίας του κρατικού προϋπολογισμού, τους ελεγκτικούς μηχανισμούς των εξόδων, τον έλεγχο της διαφθοράς και τον φοροεισπρακτικό και εισφοροεισπρακτικό μηχανισμό.

Ποιες είναι οι διαφορές της κρίσης χρέους του 2008 από άλλες παρόμοιες οικονομικές κρίσεις ;

Για να απαντήσουμε στο ερώτημα αυτό πρέπει να καταλάβουμε την ιδιαίτερη φύση της κρίσης που έχει αφήσει ανεξίτηλα τα σημάδια της μέχρι σήμερα. Πολλοί θεωρούσαν «φούσκα» την αγορά ακινήτων στις ΗΠΑ. Το καλοκαίρι του 2007 γίναμε μάρτυρες του σπασίματος -με τρόπο ηχηρό-- αυτής της «φούσκας», που αφορούσε κατοικίες που είχαν αγοραστεί από ιδιώτες και εταιρείες με ενυπόθηκα δάνεια μεγάλης μόχλευσης και χαμηλής πιστοδοτικής διαβάθμισης. Αποτέλεσμα ήταν η καταρράκωση των αγορών που είχαν σαν αντικείμενο τη διαπραγμάτευση προϊόντων συνδεδεμένων με τιτλοποιήσεις στεγαστικών δανείων αλλά και αγορών που διαπραγματεύονταν σύνθετα προϊόντα όπως τα CDOs και τα CDSs.

Οι Τράπεζες δεν ήταν έτοιμες να αντιμετωπίσουν επιτυχώς τον επερχόμενο κίνδυνο λόγω χαμηλής κεφαλαιακής επάρκειας και του πολύ μεγάλου βραχυπρόθεσμου δανεισμού , κι έτσι ακολούθησε το σπάσιμο στις «φούσκες» των αγορών φυσικού και χρηματοοικονομικού κεφαλαίου που κορυφώθηκε με τη χρεοκοπία και την επακόλουθη πτώχευση της LehmanBrothers. Ακολούθησε η πτώση μεγάλων Τραπεζών και ασφαλιστικών οργανισμών με οδυνηρές συνέπειες στο διεθνές χρηματοοικονομικό σύστημα και κλονισμό της εμπιστοσύνης , ανάμεσα στα ίδια τα πιστωτικά ιδρύματα, που οδήγησε σε έλλειψη ρευστότητας αφού η κύρια πηγή χρηματοδότησής τους ήταν ο βραχυπρόθεσμος δανεισμός που πλέον κατέστη απαγορευτικός. Στο τέλος του 2008 η αύξηση του κόστους χρήματος ήταν πρωτοφανής για τα δεδομένα της πραγματικής οικονομίας όπου το περιθώριο επιτοκίου δανεισμού των πιστωτικών ιδρυμάτων σχεδόν επταπλασιάστηκε.

Η πραγματική οικονομία ένιωσε την χρηματοοικονομική κρίση αρχικά από την άρνηση των τραπεζών να συνάψουν νέα δάνεια αλλά και από την κατακόρυφη μείωση της αγοραστικής δύναμης νοικοκυριών και επιχειρήσεων. Η κατάρρευση του εξωτερικού εμπορίου σε συνδυασμό με τα παραπάνω, έφερε τη μεγαλύτερη σε μέγεθος μείωση της κατανάλωσης των τελευταίων τριάντα ετών , αλλά και την εντυπωσιακή μείωση του ΑΕΠ , τη μείωση της απασχόλησης αλλά και την εκτόξευση της ανεργίας.

Πίνακας 15 Συγκριτικός πίνακας ρυθμού ανάπτυξης

	Ρυθμός ανάπτυξης				
	2007	2008	2009	2010	2014
Παγκόσμια Οικονομία	5,20%	3,00%	-1,10%	3,10%	4,50%
Ανεπτυγμένες Οικονομίες	2,70%	0,60%	-3,40%	1,30%	2,40%
ΗΠΑ	2,10%	0,40%	-2,70%	1,50%	2,10%
Ευρωζώνη	2,70%	0,70%	-4,20%	0,30%	2,10%
ΕΕ	3,10%	1,00%	-4,20%	0,50%	n.a
Βραζιλία	5,70%	5,10%	-0,70%	3,50%	3,70%
Ρωσία	8,10%	5,60%	-7,50%	1,50%	5,00%
Ινδία	9,40%	7,30%	5,40%	6,40%	8,10%
Κίνα	13,00%	9,00%	8,50%	9,00%	9,50%
Ιαπωνία	2,30%	-0,70%	-5,40%	1,70%	1,80%
Ελλάδα	4,00%	2,90%	-0,80%	-1,00%	1,90%
Πηγή: ΔΝΤ, World Economic Outlook					

Η πολιτική που εφάρμοσαν όλες οι χώρες αφορούσε την ενίσχυση της ρευστότητας με παράλληλη μείωση των επιτοκίων. Τα κύρια σημεία εστιάζονται σε εγγυήσεις προς τις εμπορικές τράπεζες για να ενισχυθεί η κεφαλαιακή τους επάρκεια και η απαλλαγή τους από στοιχεία του ενεργητικού τους που είχαν απαξιωθεί (τοξικά ομόλογα κ.λ.π.). Επίσης εφαρμόστηκαν μέτρα για την ενίσχυση επιχειρήσεων και νοικοκυριών με τρόπο που δείχνει ότι υπήρξε συντονισμός και κεντρική καθοδήγηση σε όλο τον κόσμο για την επέκταση της δημοσιονομικής πολιτικής.

Από τα στοιχεία που έχουμε μελετήσει συνάγεται το συμπέρασμα ότι η κρίση του 2008 είχε σημαντικές διαφορές από άλλες κρίσεις , αλλά διατηρεί το κοινό χαρακτηριστικό της μεγάλης έντασης και διάρκειας της ύφεσης που ακολουθεί σε σχέση με άλλες διαταραχές.

Οι διαφορές επίσης με κρίσεις των τελευταίων πενήντα ετών που έπληξαν χώρες της Λατινικής Αμερικής είναι εμφανείς. Σε αυτές χαρακτηριστικά όπως η μεγάλη πιστωτική επέκταση, ο πληθωρισμός σε υψηλά επίπεδα , η ελάχιστη αξιοπιστία κυβερνήσεων και νομισματικών αρχών ήταν κυρίαρχα. Ακολουθούσε αλλαγή πολιτικής εξουσίας με κυβερνήσεις που θεωρούνταν ικανές και αξιόπιστες και επανέφεραν σταδιακά την οικονομία στα αρχικά επίπεδα.

Επίσης οι κρίσεις που εμφανίστηκαν στα τέλη της δεκαετίας του '90 στη Ν.Α. Ασία και στη Ρωσία είχαν τοπικό χαρακτήρα, δε δημιούργησαν συστημικό κίνδυνο και ήταν άμεσα διαχειρίσιμες. Κρίσεις όπως του HedgefundLTCM (1998) έδωσαν το μήνυμα του κινδύνου αναφορικά με το arbitrage, με υπερβολική μόχλευση στην πράξη, αλλά δεν ελήφθη σοβαρά υπόψιν αφού δεν επηρέασε σοβαρά την πραγματική οικονομία.

Η κρίση του 2008 μοιάζει περισσότερο με την κρίση του 1929, παρά τις μεγάλες τους διαφορές. Και στις δυο αυτές μεγάλες κρίσεις προηγήθηκε οικονομική ακμή με μακράς διάρκειας πιστωτική επέκταση και μόχλευση. Οι αγορές χαρακτηρίστηκαν από άκρατη αισιοδοξία , αγνόησαν τους συστημικούς κινδύνους και οδηγήθηκαν σε «φούσκες» που έσκασαν , συμπαρασύροντας στην πτώχευση μεγάλες Τράπεζες και χρηματοοικονομικούς οίκους, σε παράλυση το διεθνές εμπόριο , σε κάθετη μείωση την κατανάλωση και το ΑΕΠ των χωρών που έπληξαν , αλλά και σε αλματώδη αύξηση της ανεργίας και της φτώχειας.

Υπάρχουν όμως και τρεις μεγάλες διαφορές. Το 1929 το ΑΕΠ μειώθηκε σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό, οι τιμές έπεσαν και διατηρήθηκαν σε χαμηλά επίπεδα για πολλά χρόνια , ενώ ο πλούτος μειώθηκε θεαματικά. Μπορούμε να μιλάμε για καταστροφή που διαχύθηκε στην κοινωνία λόγω του αποπληθωρισμού και της συσσώρευσης του χρέους που ήταν αδύνατο να αποπληρωθεί. Αντίθετα το 2008 η καταστροφή πλούτου αφορούσε περισσότερο απώλειες επενδυτικών χαρτοφυλακίων επενδυτών υψηλού εισοδηματικού επιπέδου. Ακόμα το 1929 δεν υπήρχε η πρόνοια της εγγύησης καταθέσεων , με αποτέλεσμα τη μεγαλύτερη οικονομική αιμορραγία των

νοικοκυριών και των κατώτερων, εισοδηματικά, τάξεων. Δεύτερη διαφορά αποτελεί η διαφορετική κατεύθυνση που ακολούθησε η νομισματική και δημοσιονομική πολιτική του 1929 σε σχέση με το 2008. Στην πρώτη κρίση εφαρμόστηκαν περιοριστικές πολιτικές που μάλλον οδήγησαν σε επιδείνωση της κατάστασης, ενώ στη δεύτερη επεκτατικές που μάλλον είχαν μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα. Και τέλος το 1929 η εξάπλωση της κρίσης σε παγκόσμιο επίπεδο έγινε με σημαντική χρονική υστέρηση αλλά και η ανάκαμψη από την κρίση ήταν χρονοβόρα, αφού δεν ευνοούνταν από το γενικότερο οικονομικό και πολιτικό κλίμα της εποχής. Αντίθετα το 2008 η κρίση διαδόθηκε ταχύτατα και λειτούργησε ως ντόμινο λόγω της παγκοσμιοποίησης και της ταχύτητας της πληροφορίας. Φαίνεται όμως ότι η βελτίωση των συνθηκών και η έξοδος από την κρίση είναι μεσοπρόθεσμα εφικτή με τη συμβολή της άμεσης και συντονισμένης νομισματικής και δημοσιονομικής παρέμβασης.

Πίνακας 16 Ποσοστό ανεργίας εργατικού δυναμικού

Ποσοστό ανεργίας, % του εργατικού δυναμικού				
	2007	2008	2009	2010
ΗΠΑ	4,60%	5,80%	9,30%	10,10%
Ευρωζώνη	7,40%	7,50%	10,00%	12,00%
ΕΕ	7,50%	7,50%	9,50%	10,70%
Ρωσία	5,60%	5,60%	7,20%	6,80%
Κίνα	4,00%	4,20%		
Ιαπωνία	3,90%	4,00%	5,20%	5,70%
Ελλάδα	8,30%	7,70%	9,50%	10,30%
Πηγές: OECD Economic Outlook, no 85. Στοιχεία για την Κίνα και την Ρωσία: European Commission, European Economic Forecast				

Οι κρίσεις είχαν οδυνηρές συνέπειες και στον ανεπτυγμένο, και στον αναπτυσσόμενο κόσμο. Επηρεάστηκε το διεθνές εμπόριο, καθώς επίσης και τα

προσωπικά εισοδήματα, τα έσοδα από φόρους, οι τιμές και τα κέρδη. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τη συρρίκνωση της οικονομικής δραστηριότητας στην Ελλάδα με συνακόλουθη την αλματώδη αύξηση της ανεργίας. Γίνεται επομένως αντιληπτό ότι οι συνέπειες για την χώρα μας ήταν ιδιαίτερα αισθητές χωρίς να υπάρχει δυνατότητα να υπολογίσουμε με ακρίβεια το βάθος και τη χρονική διάρκειά τους. Έχει γίνει συνείδηση πια από όλους ότι οι παθογένειες του ελληνικού οικονομικού συστήματος, όπως το δημόσιο έλλειμμα και χρέος, καθιστούν το πρόβλημα εντονότερο. Αποτέλεσμα όλης αυτής της οδυνηρής κατάστασης ήταν ο πολίτης να έχει δυσκολίες να ανταπεξέλθει στα οικονομικά βάρη που παρουσιάστηκαν, βλέποντας την αγοραστική του δύναμη να περιορίζεται και το εισόδημά του να μειώνεται δραματικά.

Γεγονός αποτελεί η οικονομική στήριξη της χώρας μας, και στις δύο περιπτώσεις, από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο. Ενώ το 1932 η Ελλάδα κήρυξε πτώχευση, στη δεύτερη περίοδο, πραγματοποιήθηκε κούρεμα χρέους της Ελλάδας μετά από τη σύμφωνη γνώμη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και του ΔΝΤ. Επιπροσθέτως το 1932, ο Βενιζέλος προέβη σε υποτίμηση του εθνικού νομίσματος κατά 60%, ενώ στην παρούσα περίοδο, που η δραχμή έχει αντικατασταθεί από κοινό ευρωπαϊκό νόμισμα, η ελληνική κυβέρνηση, δε διέθετε το εργαλείο της υποτίμησης του νομίσματος. Για το λόγο αυτό ακολούθησε δημοσιονομική πολιτική, με σκοπό την εσωτερική υποτίμηση, αφού η χώρα ήταν δεμένη στο άρμα του ισχυρού ευρώ, που από πολλούς, νοσταλγούς της δραχμής, ενοχοποιείται για την κρίση χρέους. Η αλήθεια βέβαια είναι ότι και η δραχμή μόνο από τη στιγμή που συνδέθηκε με το ισχυρό δολάριο το 1953 επέφερε μια νομισματική σταθερότητα, ανάλογη με του Ευρώ, για περίπου 20 χρόνια και πριν τις εκ νέου υποτιμήσεις στα τέλη του 20^{ου} αιώνα.

Μελετώντας τις κρίσεις χρέους της χώρας μας διαπιστώνουμε ότι η Ελλάδα κηρύσσει πτώχευση όταν το δημόσιο χρέος της αγγίζει το 150% επί του ΑΕΠ της. Εξαίρεση αποτελεί η πρόσφατη οικονομική κρίση του 2008 όπου παρόλα το γεγονός ότι της Ελλάδας το δημόσιο χρέος ξεπερνούσε το 150%, καταβλήθηκαν σημαντικές προσπάθειες προκειμένου να αποφευχθεί η πτώχευση, ως χώρα μέλος της Ε.Ε. Σε όλες τις οικονομικές κρίσεις, η Ελλάδα λάμβανε δάνεια, προκειμένου να αποπληρώσει παλαιότερα δάνεια δημιουργώντας έναν φαύλο κύκλο και προκαλώντας ανισορροπία στο πολιτικό σύστημα. Παράλληλα, σημαντικός θεωρείται ο ρόλος των ξένων δυνάμε

ωνστηνκατάστασητηςΕλλάδας,καθώςμεεργαλείοτηνεποπτεία,καθορίζουντηνπορείατη
ςελληνικήςοικονομίαςκαικοινωνίας. Είναι μάλιστα τόσο επαχθείς οι όροι των δανείων
που μπορεί κανείς να μιλήσει για υποδούλωση της χώρας. (Ταλιουρίδου 2012)

Ο εκσυγχρονισμός των τραπεζών και ο αυτοματισμός των περισσότερων
διαδικασιών (πιστωτική κάρτα, εξ αποστάσεως συναλλαγές) έχουν συμβάλει στην
εμφιλοχώρηση της χρηματοπιστωτικής κρίσης στην καθημερινότητα των ανθρώπων
στην τελευταία κρίση σε πολύ μεγαλύτερο ποσοστό σε σχέση με αυτή του
1932.(Ανίσσα, 2012)

Η χώρα μας ως μέλος της Ε.Ε. και της Ευρωζώνης, δεν είναι εύκολο να προβεί
στην κήρυξη πτώχευσης καθότι, αν συνέβαινε κάτι τέτοιο θα δημιουργούσε
σοβαρό κίνδυνο σε άλλες υπερχρεωμένες χώρες της Ευρωζώνης, με αποτέλεσμα την
ενδεχόμενη οικονομική κατάρρευση της ΟΝΕ. Μόνο με επιστροφή στο εθνικό
νόμισμα μπορεί να γίνει κάτι τέτοιο με απρόβλεπτες όμως συνέπειες για τη χώρα
και την ΕΕ (Ερευνα του MarkMazower, 2002)

Τέλος, όπως διαπιστώνουμε από τις συγκρίσεις της κρίσης χρέους με την
οικονομική κρίση του 2008, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι η συγκεκριμένη
πτώχευση αντιμετωπίστηκε με εντελώς διαφορετικές οικονομικές πολιτικές, σε
σχέση με τις παλαιότερες.

Διδάγματα από τις πτωχεύσεις του Ελληνικού Κράτους.

Η μέχρι τώρα ερευνητική πορεία μας οδήγησε σε μια σειρά από σκέψεις και προβληματισμούς σχετικά με ελληνική οικονομία. Μπορούμε επομένως να διατυπώσουμε το καταστάλαγμα αυτής της έρευνας με τη μορφή διδαγμάτων που πηγάζουν από την ιστορική μελέτη. Αυτή εξάλλου είναι και η αξία της Ιστορίας. Γνώση του παρελθόντος για ένα καλύτερο μέλλον.

Για μια υγιή οικονομία που στηρίζει τον πολίτη και θα τον ωθεί σε ανάπτυξη απαιτείται ένα σταθερό πολιτικό σύστημα, με ικανότητα διαχείρισης οικονομικών και όχι μόνο κρίσεων. Η χώρα πρέπει, επομένως, να αποτινάξει τον πελατειακό-κομματικό της χαρακτήρα που αναγάγει τη συναλλαγή, την ευνοιοκρατία και το νεποτισμό σε παράγοντες καθορισμού της εκάστοτε πολιτικής των κυβερνήσεων. Απαιτείται ετοιμότητα και εθνικό, υπερκομματικό σχέδιο δράσης. Η εθνική συνεννόηση, που ξεπερνά τα εμπόδια της κομματικής ανθελληνικής αλαζονείας, πρέπει να αποτελέσει κίνητρο για τις νέες πολιτικές δυνάμεις.

Το πολιτικό αισθητήριο του λαού πρέπει να οξυνθεί, ώστε να επιλέγει ικανούς πολιτικούς, με επαρκείς γνώσεις των αντικειμένων που διαχειρίζονται. Ο κυρίαρχος λαός πρέπει να επιβάλει, με τις επιλογές του, το νέο ήθος στην πολιτική. Μηδενική ανοχή στη διαφθορά, στη διαπλοκή, στην ατιμωρησία και τελικά στον εμπαιγμό του από τους επιτήδειους δημαγωγούς.

Το βασικότερο όμως βήμα—πάγιο αίτημα και των πιστωτών-- είναι αυτό των διαρθρωτικών αλλαγών στον κρατικό μηχανισμό, ώστε να αποφευχθεί η δημιουργία δημοσιονομικών ελλειμάτων. Γιατί δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι ο εξωτερικός δανεισμός οφείλει να είναι η τελευταία και όχι η πρώτη σκέψη. Το όφελος τότε θα είναι διπλό, αφού θα αποφευχθεί και η συνακόλουθη σύναψη νέων δανείων με επαχθείς όρους. Γι' αυτό απαιτείται στήριξη και ενίσχυση της ρευστότητας της οικονομίας, με εξυγίανση της δημοσιονομικών της Ελλάδας και δημιουργία ανταγωνιστικής οικονομίας, που θα στηρίζεται κυρίως σε εξαγωγές και επενδύσεις.

Μιας οικονομίας που θα δημιουργεί πόρους μέσω της αναπτυξιακής δυναμικής, με ενίσχυση της επιχειρηματικότητας και μείωση της ανεργίας.

Και βέβαια πρέπει να αλλάξει η αντίληψη για το χρέος. Το χρέος πρέπει να είναι βιώσιμο, μέσα από δημιουργία πρωτογενών πλεονασμάτων, ιδιωτικοποιήσεων καθώς και μέσω χρηματοδότησης από τις αγορές με ευνοϊκούς όρους. Γι' αυτό οι πολιτικές πρέπει να προσαρμόζονται στις εκάστοτε συνθήκες που επικρατούν, να είναι αξιόπιστες και να απαγκιστρώνονται από παρωχημένα, μονοδιάστατα οικονομικά μοντέλα.

Πρέπει να αξιοποιηθεί η ιστορική εμπειρία και να γίνει σαφές ότι οι πιστωτές σε κάθε περίπτωση θα εξασφαλίσουν τα χρήματά τους ακόμη και με υποθήκευση εθνικής περιουσίας, εκμετάλλευση εθνικών πόρων και σύναψη μνημονίων. Αλλά και κάθε κράτος αποτελεί ιδιαίτερη περίπτωση κι έτσι πρέπει να αντιμετωπίζεται, χωρίς να αποτελεί πειραματόζωο των οικονομολόγων. Κάθε παρέμβαση πρέπει να είναι κατάλληλη, ώστε να μην διακυβεύεται η αποτελεσματικότητα της δημοσιονομικής του πολιτικής. Και φυσικά η ευκολία της επιβολής της λιτότητας πρέπει να αναθεωρηθεί. Η λιτότητα δεν αποτελεί λύση, δεν μπορεί να γίνει εφιαλτήριο ανάπτυξης (Θεοδοσίου Ιωάννης, 2015)

Τα παραπάνω διδάγματα αν αξιοποιούνταν εγκαίρως και αποτελεσματικά θα μπορούσαν να αποτελέσουν ασπίδα προστασίας από την τελευταία επώδυνη κρίση; Θεωρώ ότι η τελευταία κρίση του 2007 θα ήταν δύσκολο να αποφευχθεί λόγω του διεθνούς χαρακτήρα της, αλλά και των οικονομικών ντόμινο που προκαλεί η παγκοσμιοποιημένη αγορά. Βέβαια θα ήταν πιο εύκολη, ίσως και πιο γρήγορη η αντιμετώπιση της, αν η Ελλάδα είχε φροντίσει να εξασφαλίσει κάποια εχέγγυα σταθερότητας και αξιοπιστίας, παράλληλα με την εμπέδωση του πολιτικού πολιτισμού και την επιτυχή εφαρμογή διαρθρωτικών αλλαγών.

Αν είχε, δηλαδή, προωθήσει εγκαίρως και με δική της πρωτοβουλία αποτελεσματικές διαρθρωτικές αλλαγές και μεταρρυθμίσεις που αφορούν κυρίως το δημόσιο τομέα: μικρότερος και ευέλικτος δημόσιος τομέας, αποτελεσματικός και

παραγωγικός, επανιεράρχηση των αναγκών σε εργατικό δυναμικό ,τεχνολογικός εκσυγχρονισμός

Αν είχε εργαστεί σκληρά και μεθοδικά πάνω στο στόχο της αύξησης της ανταγωνιστικότητας με: σύνδεση μισθολογικής εξέλιξης και παραγωγικότητας, ανώτερου επιπέδου πανεπιστημιακή και τεχνική εκπαίδευση, ερευνητική δραστηριότητα, προώθηση και στήριξη της επιχειρηματικότητας, προσφορά προϊόντων και υπηρεσιών που καλύπτουν τις ανάγκες στην εσωτερική αλλά και εξωτερική αγορά(Οικονόμου, 2012)

Αν γινόταν συνείδηση από όλους τους εμπλεκόμενους ότι η μείωση δαπανών δεν αποτελεί λύση για οικονομίες όπως της Ελλάδας, και άρα ήταν μονόδρομος η προέγκυση επενδύσεων που θα αντιμετώπιζε την ανεργία, και θα αύξανε τις δαπάνες για τα δημόσια έργα και τα έργα υποδομής

Αν ενισχύονταν με τρόπο ουσιαστικό και αποτελεσματικό οι επιχειρήσεις: χρηματοδοτικές διευκολύνσεις, αποφυγή της -απειλητικής για τη βιωσιμότητά του- υπερφορολόγησης, ενδοεταιρική επιχειρηματικότητα, μείωση της γραφειοκρατίας

Αν αντιμετωπίζονταν χρόνιες παθογένειες σε επίπεδο νομισματικής και δημοσιονομικής πολιτικής

Αν , τέλος , μέσα από φορείς αγωγής άλλαζε η νοοτροπία των πολιτών, βασική προϋπόθεση αλλαγής νοοτροπίας και των πολιτικών , αφού δεν είναι παρά αντανάκλαση των απόψεων και της κουλτούρας του εκλογικού σώματος

Προτάσεις για μελλοντική έρευνα

Η παρούσα εργασία θα μπορούσε να αποτελέσει εφαλτήριο περαιτέρω έρευνας. Θα μπορούσε να οδηγήσει στη δημιουργία ενός χρηματοοικονομικού μοντέλου αποτροπής παρόμοιων κρίσεων σε συνδυασμό με πολιτικές πρόληψης και υφιστάμενα μέτρα. Θα μπορούσε να συμβάλει στη δημιουργία ενός τεχνοκρατικού μοντέλου που θα οδηγούσε την εκάστοτε πολιτική εξουσία στη λήψη αποφάσεων που δε θα οδηγούσαν σε χρεοκοπία. Με άλλα λόγια στην κατασκευή μιας οικονομικής πυξίδας για οικονομικούς και πολιτικούς παράγοντες.

Βιβλιογραφία

Ξένη Βιβλιογραφία

Deemirguc-Kunt A. & Detragiache E. (1998). *The Determinants of Banking Crises in Developing and Developed Countries*, International Monetary Fund, Vol. 45, No 1, March.

Cogley, T. and T. Sargent. (2015). *The market price of risk and the equity premium: A legacy of the Great Depression?*, Journal of Monetary Economics, 55, 454-476.

Commission Staff Working Document Brussels. (2015). *Αξιολόγηση των Κοινωνικών Επιπτώσεων του νέου Προγράμματος Στήριξης για την Ελλάδα*

Daly, H. and Smida, M. (2016). *Monetary and Fiscal Policy Interaction in the Greece: A Cointegration Approach*. International Review of Business Research Papers, 12(1), pp.1-16

Ganapolsky E., Schmukler, S. (2001). *Crisis Management in Argentina during the 1994-95 Mexican Crisis: How Did Markets React?* Macroeconomics and Growth, 1 April, pp. 30-47.

Minsky Hyman (1975). *Stabilizing an Unstable Economy*. Google Books.

Stiglitz JE., (2006). *Making globalization work*. Norton WW & Co. New York.

Ελληνική Βιβλιογραφία

Αλογοσκούφης και Λαζαρέτου (2002). *Η δραχμή από το φοίνικα στο ευρώ*

Ανίσσα, Κ. (2012). *Οι πτωχεύσεις της Ελλάδας από την δημιουργία του ελληνικού κράτους έως σήμερα*. Οικονομική και Επιχειρησιακή στρατηγική, Πανεπιστήμιο Πειραιά, Τμήμα Οικονομικής Επιστήμης, Αθήνα.

Αντωνιάδη, Α. (2012). *Οι πτωχεύσεις του ελληνικού κράτους από το 1821 έως σήμερα*. ΙΣΚΡΑ, σελ 111-120, Αθήνα.

Αργεϊτίης, Γ. (2012). *Νέα δανειακή συμφωνία και Μνημόνιο II: Η Ελλάδα εγκλωβισμένη στην "παγίδα της χρεοκοπίας*. Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ

Βουρνάς Τ. (1974). *Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας.* Αθήνα: Εκδόσεις Αφοί Τολίδη Ο.Ε,

Γραφείο Προϋπολογισμού της Βουλής (ΓΠΒ) (2014). *Το Δημόσιο χρέος μετά το τέλος του μνημονίου.* Αθήνα.

Επιτροπή Αλήθειας Δημοσίου Χρέους. (2015). *Ο αθέμιτος, παράνομος και επονείδιστος χαρακτήρας του Μνημονίου και της Δανειακής Σύμβασης του Αυγούστου του 2015*

Ηλιαδάκης, Α. (2003). *Εξωτερικός δανεισμός και δανειακή κοινωνικοποίηση στην Ελλάδα 1824-1940.* Διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο Πολιτικών Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Αθήνα, σελ. 24-35.

Θεοδοσίου Ι. (2015). *Γιατί η πολιτική λιτότητας δεν σώζει την οικονομία.* <http://www.kathimerini.gr/806704/opinion/epikairothta/politikh/giati-h-politikh-litothtas-den-swzei-thn-oikonomia> [πρόσβαση 14-12-2019]

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (1975). Τόμοι ΙΓ, ΙΔ, ΙΕ Εκδοτική Αθηνών

Καζάκος, Π., Λιαργκόβας, Π., Ρεπούσης, Σ. (2016). *Το δημόσιο χρέος της Ελλάδας.* Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

Καρανάτση, Κ. Β. (2013). *«Περίπλους» στο δανεισμό & τις χρεοκοπίες του Ελληνικού κράτους.* Αθήνα.

Κράλογλου, Στ. (2015). *Οι επιπτώσεις του μνημονίου σε αριθμούς.* Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο www.capital.gr

Λουλάκης, Μ. (2010). *Δημόσια οικονομική και χρεοκοπία : Η ελληνική περίπτωση 1932.* Πτυχιακή εργασία, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Σχολή Εφαρμοσμένων Μαθηματικών και Φυσικών Επιστημών, Τομέας Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών και Δικαίου, Νοέμβριος, σελ. 55-95, Αθήνα.

Μαλούχος, Γ. (2009). *Οι τέσσερις ελληνικές πτωχεύσεις.* Εφημερίδα «Το Βήμα», 13 Δεκεμβρίου, Αθήνα.

Μπελογιάννης, Ν., (2012). *Η πτώχευση της Ελλάδος το 1843.* ΙΣΚΡΑ, σελ 33-40, Αθήνα.

Νάσιος, Κ. (2012). *Οι επιπτώσεις των οικονομικών κρίσεων σε μικροοικονομία – μακροοικονομία.* Πτυχιακή εργασία, σελ.44-58, ΤΕΙ Κρήτης. Τμήμα Χρηματοοικονομικής και Ασφαλιστικής Επιστήμης.

Πατούνα, Δ. (2011). *Η διαχρονική εξέλιξη του δημόσιου δανεισμού στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1824-1932 και οι πτωχεύσεις του ελληνικού κράτους.* σελ 20-60, Εθνική Σχολή Δημόσιας Διοίκησης, Τμήμα Περιφερειακής Διοίκησης, Πτυχιακή εργασία, Αθήνα.

Πάχος Θ., Πρόντζας Ε. (2011).*Η Δημοσιονομική Πολιτική, 5ο κεφ. του έργου Οικονομική Ιστορία του Ελληνικού κράτους.* Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα

Παπαστάθης, Α. (2012).*Ερωτήσεις και Απαντήσεις σχετικά με το Μνημόνιο.* Το Βήμα

Ρωμαίος, Γ. (2012).*Η Ελλάδα των δανείων και των χρεοκοπιών.* Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη

Σβορώνος Ν.(1995). *Ανάλεκτα Νεοελληνικής Ιστορίας και Ιστοριογραφίας.* Αθήνα: Εκδόσεις Θεμέλιο

Σφακιανάκης Μ., (1998).*Διοικητική κρίσεων.* Αθήνα: Έλλην

Ταλιουρίδου, Σ. (2011).*Οι οικονομικές κρίσεις στην Ελλάδα από την εποχή του Τρικούπη μέχρι σήμερα. Διαφορές και ομοιότητες.* Διπλωματική εργασία, σελ. 60-100 Μακεδονία.

Τσουλφίδης Α. (2012).*Οι πτωχεύσεις του Ελληνικού κράτους.*MPRA, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, σελ. 44-47.

Τσουλφίδης Α. (2010).*Από την οικονομική άνθηση στην κρίση του 1930.*σελ.. 1-3

Χατζιωάννου Μαρία Χριστίνα (2013),Το Προπατορικό Χρέος: τα Δάνεια της Εθνικής Ανεξαρτησίας της Ελλάδας, Αθήνα, Gutenberg

Ψαλιδόπουλος Μ. (2011).*Από την πτώχευση του 1893 στο Γουδί.*Καθημερινή 4/07/2011

Ψυχομάνης, Σ. (2011). *Το Ελληνικό οικονομικό πρόβλημα.* Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα